

# הסיכום לסיכומים להיסטוריה 70 אחוז קורונה במציאות

טומי קרקעי אפיק

10 ביולי 2020

## הקדמה

סיכום זה נכתב לקראת הבגרות בהיסטוריה של שנת 2020 על ידי - טומי קרקעי אפיק מתיכון עירוני ד' ראשית אציין כי סיכום זה בנוי באופן חלקי מהחומר במחברות שלי, ובנוסף משלב מספר סיכומים שמוזגו לכדי סיכום אחד, על כן אני מעוניין להודות לכותבי הסיכומים הללו:

- ירון מרון, מורה להיסטוריה בבית ספרי, שכתב את הסיכום הבא:
- תמר עמית מכיתה יא'2, שכתבה את הסיכום הנפלא הבא:
- גורם אנונימי, שהסיכום שלו הגיע לוואטסאפ שלי תחת השם "סיכום בנונה לבגרות בהיסטוריה" מבלי שאדע מי הכותב. להלן אותו סיכום:

בנוסף חשוב לציין כי סיכום זה נכתב לקראת בגרות 2020, בה עקב הקורונה הוצאו מספר תכנים בתכנית הלימודים. תוכן העניינים מציג את כלל התחומים בהם הסיכום מתמקד, ואלו שלא יצאו מהחומר (או שהחלטתי לא ללמוד אותם לקראת הבגרות עקב יתירות).

## תוכן עניינים

<b>6</b>	<b>I</b>	<b>בית שני</b>
6	1	מבוא/רקע . . . . .
6	1.1	אלכסנדר מוקדון והלניזם . . . . .
6	1.2	גזרות אנטייכוס . . . . .
6	1.3	מרד החשמונאים . . . . .
7	2	המדינה החשמונאית . . . . .
7	2.1	קשיים בהנהגה . . . . .
7	2.1.1	קושי פוליטי . . . . .
7	2.1.2	קושי כלכלי . . . . .
8	2.1.3	קושי דמוגרפי . . . . .
8	2.2	התרחבות טריטוריאלית . . . . .
8	2.3	מדיניות כלפי הנוכרים . . . . .
9	2.4	שינויים במעמד המנהיג . . . . .
9	2.5	יחס להלניזם . . . . .
9	3	השלטון הרומאי בארץ ישראל (בפרט הורדוס ראה מיקוד) . . . . .
9	3.1	דפוסי השלטון . . . . .
10	3.1.1	מדוע העדיפו הרומאים לנקוט במדיניות שלטון עקיף באמצעות שליט מקומי? . . . . .
10	3.1.2	למה דווקא הורדוס? . . . . .
10	3.2	מאפייני שלטון הורדוס . . . . .
11	4	המרד הגדול . . . . .
11	4.1	מאפייני שלטון הנציבים . . . . .
11	4.2	נימוקים בעד ונגד המרד . . . . .
11	4.2.1	נימוקים בעד המרד . . . . .
11	4.2.2	נימוקים נגד המרד . . . . .
12	5	תוצאות המרד . . . . .
12	5.1	מעמדה של יהודה . . . . .
12	5.2	שינויים בפאן הדתי . . . . .
12	5.3	שינויים כלכליים ודמוגרפיים . . . . .
13	6	מירושלים ליבנה - דת בלי בית . . . . .
<b>14</b>	<b>II</b>	<b>לאומיות או לא להיות</b>
14	7	לאומיות . . . . .
14	7.1	הגדרות ובסיס . . . . .
14	7.1.1	גורמים מלכדים . . . . .
14	7.2	הגורמים לצמיחת הלאומיות המודרנית . . . . .
14	7.2.1	גורמים אידיאולוגיים . . . . .

14	גורמים חברתיים-כלכליים	7.2.2	
15	גורמים היסטוריים	7.2.3	
15	השינויים להם הלאומיות גרמה	7.3	
15	שינוי גיאוגרפי-מדיני	7.3.1	
15	שינוי תודעתי אידיאולוגי	7.3.2	
15	שינוי פוליטי	7.3.3	
15	מאפייני התנועות הלאומיות	7.4	
15	מטרה	7.4.1	
15	סוג חדש של מנהיגים	7.4.2	
16	תחומי הפעולה של התנועות הלאומיות	7.4.3	
16	שלבי ההתפתחות של התנועות לאומיות	7.4.4	
16	גורמים מסייעים ומעכבים	7.4.5	
16	איחוד גרמניה כדוגמא	7.5	
16	רקע	7.5.1	
17	הכוחות הפועלים באיחוד	7.5.2	
17	מטרת המאבק	7.5.3	
17	השלבים העיקריים במאבק	7.5.4	
17	גורמים מסייעים ומעכבים	7.5.5	
18	ציונות	8	
18	הגורמים להתפתחות התנועה הציונית	8.1	
18	בנימין זאב הרצל	8.2	
18	פעולותיו של הרצל לקידום הרעיון הציוני	8.2.1	
21	פעולות הציונים בארץ ישראל עד מלח"ע 1	9	
21	רקע	9.1	
21	הגורמים לעליות	9.2	
21	מניע היסטורי - אנטישמיות	9.2.1	
21	מניע אידיאולוגי - ציונות	9.2.2	
22	מניע כלכלי	9.2.3	
22	קול קורא - יוסף ויתקין	9.2.4	
22	מניע דתי - בעיקר רלוונטי לעולי תימן	9.2.5	
22	השוואה בין העליות	9.3	
22	קשיי העולים	9.4	
23	הקמת צורות התיישבות חדשות	9.5	
23	המושבה	9.5.1	
23	הקבוצה	9.5.2	
23	התיישבות עירונית	9.5.3	
24	מסגרות חברתיות-פוליטיות	9.6	
24	הקמת מפלגות	9.6.1	
24	ארגונים חברתיים-חקלאיים	9.6.2	
24	מסגרות בטחוניות	9.7	

24	רקע . . . . .	9.7.1	
24	בר גיורא . . . . .	9.7.2	
24	ארגון השומר . . . . .	9.7.3	
25	אישים וארגונים שתרמו לפעילות בא"י . . . . .	9.8	
25	הברון רוטשילד . . . . .	9.8.1	
26	המשרד הארצישראלי . . . . .	9.8.2	
26	הנחת תשתית לתרבות וחינוך עברי . . . . .	9.9	
26	החייאת השפה העברית . . . . .	9.9.1	
26	מלחמת השפות . . . . .	9.9.2	
27	חינוך ציוני עברי . . . . .	9.9.3	
27	היישוב היהודי בארץ בזמן מלחה"ע 1 . . . . .	10	
27	מדיניות עות'מאנית . . . . .	10.1	
27	דרכי הפעולה של העות'מאנים . . . . .	10.1.1	
28	התמודדות - ניל"י . . . . .	10.1.2	
28	הצהרת בלפור . . . . .	10.2	
28	רקע . . . . .	10.2.1	
28	ההצהרה . . . . .	10.2.2	
28	בעייתיות בניסוח . . . . .	10.2.3	
29	אינטרסים בריטיים בשחרור ההרצאה . . . . .	10.2.4	
29	תגובות להצהרה . . . . .	10.2.5	
29	השוואה בין התנועה הלאומית היהודית לשאר התנועות . . . . .	11	
29	קווי דמיון . . . . .	11.1	
29	הבדלים . . . . .	11.2	

### III בונים מדינה 30

30	מאבק היישוב היהודי בשלטונות המנדט הבריטי . . . . .	12	
30	רקע . . . . .	12.1	
30	תנועת המרי העברי . . . . .	12.2	
31	דרכי המאבק בבריטים . . . . .	12.3	
32	מאבק צבאי . . . . .	12.3.1	
32	העפלה . . . . .	12.3.2	
32	העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם . . . . .	13	
33	ועדת אונסקו"פ . . . . .	13.1	
33	כ"ט בנובמבר . . . . .	13.2	
34	דעת ברה"מ . . . . .	13.2.1	
34	דעת ארצות הברית . . . . .	13.2.2	
35	תגובות היהודים והערבים להחלטה . . . . .	13.3	
35	תגובת היהודים . . . . .	13.3.1	
35	תגובת הערבים . . . . .	13.3.2	

35	מלחמת העצמאות	14
35	14.1 רקע	
36	14.2 מאפייני המלחמה	
36	14.3 תקופה ראשונה	
36	14.3.1 יחסי הכוחות	
37	14.3.2 מאפייני ומוקדי הלחימה	
37	14.3.3 סיכום תקופה ראשונה	
37	14.4 תקופה שנייה ותכנית ד'	
37	14.4.1 מטרות התכנית (= הישגיה)	
38	14.4.2 דרכי הפעולה	
38	14.4.3 תוצאות התכנית	
38	14.4.4 אירוע מייצג - מבצע נחשון	
38	14.5 סיכום השלב הראשון של המלחמה	
39	14.6 תקופה שלישית	
39	14.6.1 היעדים	
39	14.6.2 יחסי הכוחות	
40	14.6.3 סיכום התקופה + דוגמא מייצגת - דגניה א'	
40	14.7 תקופה רביעית	
40	14.7.1 דוגמא מייצגת - מבצע עובדה	
41	14.8 הדרוזים והצ'רקסים במלחמה	
41	14.8.1 הדרוזים במלחמת העצמאות	
41	14.8.2 הצ'רקסים במלחמת העצמאות	
41	14.8.3 יחידת המיעוטים	
41	15 הקמת צה"ל ופירוק המחטורות	
41	15.1 פירוק המחטורות ומטה הפלמ"ח	
42	16 הסכמי שביתת הנשק	

# חלק I

## בית שני

### 1 מבוא/רקע

#### 1.1 אלכסנדר מוקדון והלניזם

בשנת 356 לפני הספירה, נולד אלכסנדר מוקדון, אחד המצביאים הדגולים שידעה ההיסטוריה. ב-33 שנות חייו הספיק לכבוש את פרס, ערי המדינה ששל יוון, חלקים במזרח ועוד שטחים נרחבים. כחלק ממסע כיבוש זה הוא הכתיב תרבות חדשה, היא התרבות ההלניסטית. התרבות ההלניסטית שילבה אלמנטים מן המזרח והמערב והפכה להיות התרבות השלטת באימפריה של אלכסנדר הגדול. בתור כובש, הוא היה ליברלי באופן יחסי בכל הקשור לחופש הדת ואימץ טכנולוגיות רבות שגילה במסעותיו.

#### מאפייני התרבות ההלניסטית:

- האלהת המנהיג - המנהיג ציפה לסגידה מאזרחיו וקיבל מעמד וכוח של אל - במקור מהמזרח
- מקדשים - נראים כמו המקדשים היווניים אך בהם מתנהלים פולחנים מקומיים (מהמזרח)
- שפה - השרשת מילים מהשפה היוונית לתוך השפה המקומית, גרם ליצירת שילובים בין השפות
- דת - כמו בשפה, גם הדת היוונית פלשה לתוך האמונות המקומיות ונוצר שילוב בין הדתות
- יצירת מבנה הפוליס - צורת ההתיישבות היוונית של ערי מדינה הועתקה במסגרת התרבות ההלניסטית גם אל המזרח. כך נוצרה הפוליס במזרח שדמתה מאוד לפוליס היוונית.

#### 1.2 גזרות אנטיוכוס

לאחר מותו של אלכסנדר מוקדון והתפצלות הממלכה, בית תלמי ובית סלווקוס נלחמו על השליטה בארץ ישראל, עקב החשיבות האסטרטגית שלה, שנבעה מהיותה נקודת מעבר מאסיה לאפריקה, ומכיוון שעברו דרכה דרכי מסחר (דרך המשי, דרך הים). בשנת 198 לפני הספירה בית סלווקוס השתלט על א"י, זאת תחת הנהגת אנטיוכוס השלישי. אנטיוכוס הרביעי (אפיפנס), שבא אחריו, הטיל בשנת 167 לפנה"ס מספר גזרות קשות על היהודים, מביניהן:

- איסור על קיום מצוות היהדות ומנהגי החגים
- איסור ברית מילה
- הכרזה על חילול בית המקדש

בעקבות הגזרות העם התחלק לשלוש:

המתיוונים קיבלו על עצמם את הגזרות וסייעו באכיפתן (בעיקר אצולה)  
האנוסים שמרו בסתר על מצוות היהדות אך כלפי חוץ נהגו על פי הגזרות  
החסידיים פרשו אל ההרים, שם המשיכו לשמור על המצוות

#### 1.3 מרד החשמונאים

עקב הגזירות פרץ מרד החשמונאים בהנהגת מתתיהו החשמונאי. המרד החל כאשר מתתיהו ניפץ מזבח יוני באזור מודיעין.

מטרות המרד היו ביטול הגזירות, ליכוד העם היהודי והקמת טריטוריה אוטונומית בשטח הארץ. המרד הצליח, בית המקדש טוהר, יורשו של אנטיוכוס ביטל את הגזרות והוקמה המדינה החשמונאית שתחזיק מעמד עד 63 לפנה"ס.

## 2 המדינה החשמונאית

נתייחס לכל אחד ממנהיגי הממלכה החשמונאית בכל אחד מהתחומים הבאים.  
סדר ההנהגה:

1. יהודה המכבי
2. יונתן הופסי
3. שמעון הגדי
4. יוחנן הורקנוס
5. אריסטובולוס הראשון
6. אלכסנדר ינאי
7. שלומציון המלכה

### 2.1 קשיים בהנהגה

#### 2.1.1 קושי פוליטי

השליטים החשמונאים נאלצו לתמרן בין כלל הכוחות הפועלים באזור: בתי סלווקוס ותלמי, האימפריה הרומית ועמים נוספים.

החשמונאים קיוו כי באמצעות צעדים פוליטיים נכונים יצליחו להמשיך לקיים את מדינתם.

שני גורמים משפיעים היו הברית עם רומא, אותה כרת יהודה המכבי ורבים אחריו חידשו אותה, והצורך להתחבב על המנהיגים הסלווקים.

התמודדות כל מנהיג:

יהודה המכבי הצעד המשמעותי ביותר - כריתת הברית עם רומא. אף אחד לא יעזור לאויב של השנ.

יונתן הופסי חידש את הברית

שמעון חידש את הברית עם רומא ויצר ברית עם ספרטה. הסנאט הרומי אף שלח למלך מצרים איגרת בה דרש לשמור על עצמאותה של ממלכת יהודה.

יוחנן הורקנוס חידש את שתי הבריתות וחזק את הקשרים עם בית תלמי במטרה ליצור משקל נגד בית סלווקוס.

אריסטובולוס -----

אלכסנדר ינאי הראשון שלא חידש את הברית עם רומא - שעכשו ראתה בו אויב.

שלומציון המלכה -----

#### 2.1.2 קושי כלכלי

הייתה תחרות קשה בין העמים הנוכרים, תושבי הערים ההלניסטיות והיהודים שבסביבה. הדבר גרם לעוינות רבה בין הצדדים. בנוסף כאשר בית סלווקוס פלש ליהודה הנוכרים סייעו להם.

לכן בתחילת דרכה של הממלכה המצב הכלכלי של היהודים השתפר, שהרי הממלכה ביטלה את המיסים שהסלווקים הנהיגו, וכיבוש יפו ודרכי המסחר יצר שכבה עשירה של סוחרים.

בהמשך, כאשר יוחנן הורקנוס שכר צבא שכירים, היה עליו להעלות את המסים והורע לאזרחים.

בנוסף התרחש תהליך של קיטוב חברתי: רוב העם, העניים, היו אלו ששילמו את מרבית המסים, בעוד חברי האצולה המקורבים לבית חשמונאי נהנו מהטבות ומתנות שונות.

### 2.1.3 קושי דמוגרפי

גידול האוכלוסייה בארץ בתקופת החשמונאים היווה בעיה עבור השלטון, שהיה צריך למצוא פתרון לצפיפות האוכלוסין. כיבוש שטחים וגירוש הנוכרים עזרו בפתרון בעיה זו.

## 2.2 התרחבות טריטוריאלית

קיימים מניעים רבים לכיבוש שטחים, בין אם כלכליים (מיסים ודרכי מסחר), דמוגרפיים או פוליטיים. לכן כלל שליטי הממלכה החשמונאית דאגו להרחיב את שטחה.

במיוחד היו אלו: שמעון, יוחנן הורקנוס, יהודה אריסטובולוס ובאופן מובהק אלכסנדר ינאי, שכבש שטחים רבים.

יהודה המכבי שני הישגים חשובים הנוגעים לירושלים: השתלטות על הדרך אליה וסיוע ליישובים יהודיים תחת שליטה הלניסטית - בנוסף כבש את בית המקדש. קבע את הגבולות הראשונים של המדינה החשמונאית.

יונתן הופסי הרחיב את גבולות יהודה כשכבש את דרום השומרון, מודיעין וחלק משטחי ירדן של היום.

שמעון כיבושים לא נרחבים בשטחם אך בעלי חשיבות גבוהה. כיבוש יפו גרם ליצירת רצף טריטוריאלי מירושלים לים, חשוב מאוד עקב החשיבות של מעברים בין יבשות. בנוסף - כיבוש החקרא בירושלים, שהיה סמל לריבונות הסלווקית.

יוחנן הורקנוס כיבוש אדום, מידבא בעבר הירדן, שכם והשומרון, בית שאן ועמק יזראל.

אריסטובולוס כיבושים בגליל.

אלכסנדר ינאי כבש את אזור החוף (פרט לאשקלון ועכו), צפון עמק הירדן, מואב, הבשן, הגולן והגלעד.

שלומציון המלכה -

מפת הממלכה החשמונאית:



## 2.3 מדיניות כלפי הנוכרים

על מנת לשמור על ציוויונה היהודי של המדינה החשמונאית (דת ולאום), נקטו המנהיגים בצעדים שונים:

יהודה המכבי -

יונתן הופסי עד שמעון גירוש נוכרים ויישוב יהודים במקומם.

יוחנן הורקנוס ואילך גיור בכפייה.

אלכסנדר ינאי המשיך במדיניות יוחנן (גיור) וגם הרס מקדשים הלניסטיים כדי להבריח נוכרים.



## 2.4 שינויים במעמד המנהיג

באופן כללי, ככל שחלף הזמן ושהתחלפו המנהיגים, כך התרחבו סמכויותיהם. זאת בהשפעת המלכים ההלניסטיים להם הייתה סמכות גדולה מאשר רק צבאית.

יהודה המכבי בעל סמכויות צבאיות בלבד

יונתן הופסי סמכות צבאית ובנוסף סמכויות מדיניות ודתיות. קישר בין היהודים לבין המלך

שמעון מונה על ידי אסיפת העם (כלומר בתמיכת העם) לכהן הגדול, למושל־נשיא וראש הצבא. ריכוז בידיו את כל הסמכויות פרט לשיפוט וחקיקה.

יוחנן הורקנוס כמו אביו

אריסטובולוס הראשון שמינה עצמו למלך. מנוגד למסורת היהודית (רק צאצאי דוד יכולים להיות מלכים).

אלכסנדר ינאי אריסטובולוס + סמכויות חקיקה ושיפוט

שלומציון המלכה אותן סמכויות כמו אלכסנדר ינאי, אך בגלל היותה אישה היא מעניקה לבנה הורקנוס השני את הסמכות הדתית ולבנה אריסטובולוס השני את הסמכות הצבאית

## 2.5 יחס להלניזם

באופן כללי, לאורך הזמן השליטים החשמונאים התקרבו יותר ויותר לתרבות ההלניסטית ואימצו מנהגים כגון:

- הוספת שם הלניסטי
- קביעת ימי ניצחון כחגים
- הנהגת חצר מלוכה
- ריכוז סמכויות מוחלט
- שיתוף נשים בשלטון
- צבא שכירים

יהודה המכבי קבע יום ניצחון כיום חג

יונתן הופסי \_\_\_\_\_

שמעון קובע את יום כיבוש החקרא כיום חג

יוחנן הורקנוס הראשון בעל שם הלניסטי, הראשון שמחזיק צבא שכירים

אריסטובולוס כמו הורקנוס לפניו, ובנוסף הראשון שמינה עצמו למלך

אלכסנדר ינאי כמו אריסטובולוס. בנוסף מינה למלכה את אשתו

שלומציון המלכה היא אישה

## 3 השלטון הרומאי בארץ ישראל (בפרט הורדוס ראה מיקוד)

### 3.1 דפוסי השלטון

בשנת 63 לפנה"ס מאבדת ממלכת יהודה את עצמאותה כאשר היא נכבשת על ידי רומא כחלק ממסע כיבושים באזור. בהדרגה הפכה המדינה למדינת חסות רומית. תחילה המצביא פומפיוס ממנה את הורקנוס השני לכהן גדול ומעניק לו סמכויות מדיניות ואת האחריות על גביית מיסים.

בשנת 37 לפני הספירה ממונה הורדוס למלך חסות<sup>1</sup> על ידי הסנאט.

<sup>1</sup>מלך חסות - בעל ברית של רומא המחוייב לה מעל הכל ונתונות בידיו סמכויות שונות הכוללות החזקת צבא, זכויות שיפוט וזכויות כלכליות. מלך החסות אינו רשאי לקיים מדיניות חוץ וחייב לשלם מסים לרומא ולתת לה סיוע צבאי במקרה הצורך.

### 3.1.1 מדוע העדיפו הרומאים לנקוט במדיניות שלטון עקיף באמצעות שליט מקומי?

- הרומאים ידעו ששליט מטעמם יעורר אנטגוניזם ולכן העדיפו למנות שליט מקומי.
- שליט מקומי מכיר את החברה באזור ואת מנהגיה, מה שמעניק לו יתרון ביחס לשליט רומאי.
- החזקת צבא רומאי, העברת אספקות וכל הכרוך בכך מהווים עול כלכלי על רומא - שליט עקיף מונע את הצורך בכך.
- מנהיג מקומי יחסוך מהרומאים את הבירוקרטיה הכרוכה בגביית מסים, הכרעה בחיכוכים פנימיים וכו'.

### 3.1.2 למה דווקא הורדוס?

הסיבות הבאות מתארות מדוע בחרו הרומאים דווקא בהורדוס:

- **במובן הפוליטי** - הורדוס לא היה אהוב ומקובל על היהודים בארץ. עובדה זו הקנתה לו יתרון בעיני הרומאים שידעו ששלטונו נתון בחסדיהם. לכן הוא לא ימרוד ברומא.
- **במובן הכלכלי / צבאי** - הורדוס היה בעל כושר ניהולי וצבאי, ובא ממעמד גבוה. לכן הוא יכל להחזיק צבא שכירים גדול שרומא יכלה לסמוך עליו.
- **במובן האידיאולוגי** - הורדוס היה אזרח רומא, ולכן ניתן היה לצפות שהוא לא יבגוד בממלכה ממנה בא.
- **במובן התרבותי** - הורדוס נמשך לתרבות ההלניסטית והיה לו פוטנציאל לפתח ולהעמיק אותה בארץ, כפי שרצו הרומאים.

### 3.2 מאפייני שלטון הורדוס

1. **נאמנות לרומא לשליטיה המתחלפים** - הורדוס הביע נאמנות מלאה לשליטי רומא וכל פעם שהתחלף שליט הוא הכריז מחדש על נאמנותו אליו. בנוסף הוא הביע את נאמנותו על ידי בניית מקדשים והשתתפות בפולחנים (פולחן הקיסר), ובאמצעות הפצת ההלניזם בארץ והעמדת צבאו לרשות רומא בעת הצורך.
2. **תמיכה בנוכרים ובהלניסטים** - הורדוס ידע שהאוכלוסיה היהודית לא תומכת בו, לכן ריכז את מאמציו בריצוי הנוכרים. הוא בנה ופיתח ערים הלניסטיות, ובנה בהן מקדשים, תיאטראות, גימנסיונים מרחצאות ועוד. הוא תמך באוכלוסיה הנוכרית יותר מאשר תמך ביהודית והחדיר מנהגים הלניסטים ואת השפה היוונית לירושלים ולממשל.
3. **נסיון להתחבב על היהודים** - מינויו של הורדוס התבסס על מינוי של גורם זר - הרומאים. הורדוס רצה למנוע התקוממויות מצד היהודים ולכן ניסה לרצותם באמצעות שיפוץ בית המקדש, פיתוח חקלאי (כיריחו ובפצאל) והקמת נמל קיסריה.
4. **חיסול שרידי החשמונאים** - הורדוס החריס את רכושם של עשירי ירושלים ולמעשה השמיד כל זכר לשושלת החשמונאית. הוא הרג מקורבים אל החשמונאים, ביניהם גם את אשתו. הוא טיפח אצולה חדשה הכללו את בני משפחתו, משפחות ממוצא אדומי ויהודים שתמכו בהלניזם.
5. **התערבות בסדרי הכהונה והסנהדרין** - הורדוס פעל להחלשת שני המוסדות האלו על מנת להפוך לבעל הסמכות היחיד. לכן החל למנות בעצמו את הכהן הגדול וביטל את העברת התפקיד מאב לכן. הורדוס לא מינה את עצמו לכהן גדול מתוך חשש שהדבר יעורר התנגדות. הוא הרג רבים מחברי הסנהדרין והחליט בעצמו מי יהיו חבריה.
6. **מפעלי בנייה מפוארים**
  - (א) **שיפוץ בית המקדש והרחבת הר הבית**, לאחר השיפוץ נודע בית המקדש כאחד המבנים המפוארים באיזור ועבדו עליו 10,000 פועלים
  - (ב) **בניית מצדה** - מבצר מוקף חומה ובתוכו ארמונות מהודרים
  - (ג) **קיסריה** - עיר חשובה מאוד בארץ והמתחזה העיקרית של ירושלים באותם ימים. בעיר נבנה מקדש מפואר ופסלים לכבוד הקיסר אוגוסטוס. בנוסף הוקמו בה תיאטרון, היפודרום ואיצטדיון.

## 4 המרד הגדול

לאחר מות הורדוס, שני בניו החלו במאבק על הירושה. הדבר הוביל לאי יציבות שלטונית באזור ולכן הרומאים הפכו את יהודה לפרובינקיה<sup>2</sup>.

הייתה התנגדות לרומא כבר מתחילת הכיבוש אך המהפך לפרובינקיה גרם להחרפתו. המרד פרץ בשנת 66 לספירה עקב סיבות רבות, והיווה ביטוי לשאיפתם של היהודים להשבת חירותם.

### 4.1 מאפייני שלטון הנציבים

שלטון הנציבים פגע באזרחים היהודים ומאפייניו הם אנלוגיים לסיבות למרד:

**מפקד - גורם מדיני כללי** הקיסר הרומאי ערך קנוזוס (מפקד) בו הוא מנה את התושבים ואת קרקעותיהם והעריך את שווי הרכוש של כל תושב. התושבים ראו בכך סמל לאובדן החירות שלהם ולשעבוד לרומא. המפקד גם היה מנוגד לעיקרי היהדות.

**מסים כבדים - גורם כלכלי** כתוצאה מהמפקד נגבו מסים כבדים מהתושבים באופן ישיר: מס קרקע ומס גולגולת. מסים אלו היו גבוהים במיוחד והכבידו על התושבים. הנציב הרומי גבה את המסים. בנוסף נגבו מסים על סחורות שעברו בנמלים או נמכרו בשווקים ובהמותיהם של היהודים היו נתונות לשימוש הרומאים.

**עושק כלכלי ושחיתות - גורם כלכלי** הנציבים הגיעו לרוב ממעמד כלכלי יחסית נמוך. לכן הם ניצלו את מעמדם על מנת להתעשר. הדבר נעשה במעשי שחיתות, אכזריות, עושק ולקחת שוחד. למשל, הוטל על היהודים לספק מגורים ומזון לפקיד הנציב ולחייליו. הנציבים גם נהגו לשדוד את אוצר בית המקדש.

**העדפת הנוכרים - גורם מדיני** הנציבים היו עוינים כלפי היהודים והעדיפו את הנוכרים. במקרה של קיסריה לדוגמה, התעורר ויכוח בין הנוכרים ליהודים בנוגע למעמד היהודים. הנוכרים טענו כי הורדוס בנה את העיר עבור הנוכרים ואין בה מקום ליהודים. היהודים טענו שהורדוס היה יהודי ולכן העיר נבנתה עבורם. הנציב קבע כי העיר אינה יהודית והוביל למהומות בהן מתו 20,000 יהודים.

**פגיעה והתערבות בחיי הדת - גורם דתי** הנציבים המשיכו והקצינו את הפגיעה וההתערבות בחיי הדת שהתחיל הורדוס. כך למשל הושחת מוסד הכהונה לחלוטין והנציבים קנו את התפקידים בו בשוחד. בנוסף פונטיוס פילאטוס לקח מכספי בית המקדש כדי לבנות אמת מים והורה להכניס לתוך בית המקדש סמלים, דמויות ופסלים רומיים.

**משיחיות - גורם דתי (הגורם המיידי)** עקב המצב הקשה ביהודה החלו להתעורר תנועות מרד ותנועות משיחיות, אשר הובילו לדיכוי קשה בידי הרומאים. אותו דיכוי גרם להתלהטות הרוחות ורצון הולך וגובר לצאת למרד. תנועה משיחית בולטת היותר היא זו של ישו.

### 4.2 נימוקים בעד ונגד המרד

כאמור, כלל מאפייני שלטון הנציבים היוו את הסיבות למרד. להלן נימוקי המתנגדים והתומכים בקיום המרד

#### 4.2.1 נימוקים בעד המרד

- עזרה מבחוץ - המורדים האמינו כי יהודים מהתפוצות ובעיקר מבבל יסייעו להם
- אמונות משיחיות - אמונה במשיח כזה או אחר שיציל את העם
- אמונה דתית - האמונה שזו מלחמה בין האור לחושך והאלוהים יושיע את העם

#### 4.2.2 נימוקים נגד המרד

- לא תגיע עזרה - יהודי בבל לא יעזרו כיוון שהשלטון בבבל לא ירצה להסתכן במלחמה עם רומא.
- יחסי כוחות - המרד נידון מראש לכישלון עקב העוצמה הרומאית.
- נימוקים דתיים - רומא משגשגת ולכן ודאי שאלוהים עומד לצדה, מלחמה תהא נגד רצון האל ותגרור הפסד.

<sup>2</sup>פרובינקיה - ישות מדינית הכפופה לרומא ונמצאת תחת פיקוחו של נציב רומאי

- אשמת הנציב - המצב הגרוע אינו באשמת רומא אלא דווקא באשמת הנציבים, יש לדרוש להחליפם במקום למרוד
- לא רלוונטי - מטרת המרד המרכזית היא חידוש העצמאות, אשר אבדה לפני מעל 100 שנים. לכן המטרה לא רלוונטית.

## 5 תוצאות המרד

### 5.1 מעמדה של יהודה

יהודה המשיכה להתקיים כפרובינקיה אך רומא לא הכירה יותר בזכותו של העם היהודי להתיישב בא"י. בנוסף:

- הפרובינקיה הפכה כפופה ישירות לקיסר ולא עוד לנציב בסוריה
- המרכז המנהלי נשאר בקיסריה ובראשו עמד נציב סנטור שמינה הקיסר, זאת לעומת נציב פריש כפי שהיה נהוג טרום המרד.
- הלגיון העשירי החל לחנות ביהודה באופן קבוע

### 5.2 שינויים בפאן הדתי

- חורבן בית המקדש השני וההרס שנגרם בירושלים היוו מכה קשה. ליהודים לא היה יותר מרכז דתי וכל המצוות הקשורות לבית המקדש חדלו מלהתקיים (תרומות, קורבנות, עלייה לרגל). מבחינת יהודים רבים החורבן מהווה סכנה ממשית להמשך קיומה של היהדות מכיוון שמצוות רבות היו קשורות לבית המקדש ולא היה ניתן לקיימן.
- כתוצאה מהחורבן, משרת הכהן הגדול ומצוות העלייה לרגל חדלו מלהתקיים
- בנוסף, חוסל מוסד הסנהדרין
- עם זאת הרומאים אפשרו ליהודים להמשיך לקיים את יהדותם

### 5.3 שינויים כלכליים ודמוגרפיים

על האוכלוסייה ביהודה עברו מספר שינויים:

- מעמד הנוכרים השתפר רבות, קיסריה הפכה לקולוניה ויפו שוקמה והפכה לעיר נוכרית.
- במהלך המרד נהרגו יהודים רבים (בין 600 אלף למיליון). בנוסף רבים נלקחו כעבדים או כמשתתפים בלודר (פרקטית מזון לחיות)
- היהודים לא הוגלו וערים שנכנעו לרומאים לא נפגעו
- חקלאות:

- במהלך המרד נשרפו ישובים רבים ולכן החקלאות נפגעה, במיוחד באזור ירושלים
- הופקעו קרקעות רבות. חלק הועברו לנוכרים והשאר לקיסר
- חלק מהיהודים נושלו מקרקעותיהם וחלק הפכו לאריסים. עם זאת מרבית הקרקעות נשארו בבעלות יהודית
- מסים:

- מס גולגולת
- דמי אריסות
- מס קרקע
- עבודות כפייה
- מס שתי הדרכמות - על כל יהודי היה לשלם 2 דרכמות לאחזקת מקדש יופיטר ברומא. מס זה קשה מבחינה אידיאולוגית שהרי הוא מסמל את ניצחון האלים הרומאים על האל היהודי. מס 2 הדרכמות מחליף את מס חצי השקל אותו היהודים היו אוספים כדי להבטיח את אחזקת בית המקדש.

## 6 מירושלים ליבנה - דת בלי בית

לפני המרד, רבן יוחנן בן זכאי היה המשנה לנשיא הסנהדרין, רבן שמעון בן גמליאל. לאחר המרד הקים ריב"ז מרכז דתי חדש ביבנה ותיקן מספר תקנות שיעזרו לדת לשרוד בלי בית המקדש:

1. **תקיעה בשופר** - מנהג התקיעה בשופר היה קשור בקשר ישיר לבית המקדש, בעיקר בראש השנה, כחלק ממנהג הקרבת הקורבנות. ריב"ז תיקן תקנה על פיה מותר לתקוע בשופר בראש השנה (בשבת בלבד) רק במקום שבו יושב בית הדין הגדול, כלומר ביבנה. כך הוא חיזק את מעמדה של יבנה כמרכז דתי חדש.
  2. **מנהג נטילת הלולב** - גם מנהג זה היה קשור לבית המקדש (סוכות). נטילת הלולב התקיימה בעיקרון בכל שבעת ימי החג בבית המקדש עצמו, ובכל מקום מחוצה לו רק ביום הראשון של החג. ריב"ז תיקן תקנה על פיה ניתן לקיים את המנהג בכל שבעת ימי החג בכל מקום.
  3. **ברכת הכהנים** - בעבר ברכת הכהנים באמרה בבתי הכנסת ולא רק בבית המקדש, ריב"ז המשיך את קיום המנהג את קבע כי יש על הכהנים לחלוץ את נעליהם בעת הברכה כזכר לכך שהכהנים נהגו ללכת יחפים בבית המקדש.
- למעשה, בית הכנסת הפך למרכז הפולחן ובכך הפך ריב"ז את היהדות לכוז שלא תלויה בקיום המקדש וירושלים. בנוסף הוקמו מוסדות ההנהגה החדשים (בית הדין הגדול והנשיאות) ביבנה במטרה לייצג את העם מול השלטון, להכריע סכסוכים ולפסוק בענייני הלכה.
- לאחר שעזב ריב"ז את יבנה תפס את מקומו רבן גמליאל, בנו של רבן שמעון בן גמליאל (קיבל את שמו מהסבא). הוא היה אהוב ביותר על העם ועל הרומאים כאחד ותיקן גם הוא מספר תקנות:

- שינוי מנהגי חגים
- ימי הצום - י"ז בתמוז, ט' באב, ג' בתשרי, י' בטבת.
- התפילה - כבר בימי בית המקדש היה נהוג להתפלל, רבן גמליאל הגדיל את כמות התפילות כשר קבע כי יש להתפלל כשלוש תפילות ביום. הוא גם חיבר את הנוסח הסופי לתפילת שמונה-עשרה.

## חלק II

# לאומיות או לא להיות

### 7 לאומיות

#### 7.1 הגדרות ובסיס

- הגדרה 7.1 לאום** - קבוצה בעלת זהות משותפת השואפת להגדרה עצמית של מדינה על טריטוריה ספציפית.
- הגדרה 7.2 לאומיות** - תופעה חברתית פוליטית שצמחה באירופה החל מהמאה ה-17, ובמרכזה עומדת השאיפה (והזכות) של כל לאום לריבונות בשטח שאליו יש לו זיקה.
- הגדרה 7.3 מדינת לאום** - מדינה בה שולט לאום אחד

##### 7.1.1 גורמים מלכדים

1. **טריטוריה** - מרכיב חשוב ביותר. הטריטוריה שייכת לכלל הלאום. נקשר אליה רגש והיא מהווה יותר מרק האדמה שמרכיבה אותה.
2. **שפה** - כלי מלכד - כולם חושבים ומתבטאים באותה שפה, וזו מייחדת אותם מאחרים.
3. **עבר משותף** - הדגשת הקשר בין ההווה לעבר של אומה. הנצחת ימי זיכרון, אירועים חשובים וגיבורי תרבות, יצירת מיתוסים ועוד.
4. **תרבות משותפת** - באה לידי ביטוי באומנות, ספרות ושירה.
5. **סמלים דגלים והמנונים** - מקור לגאווה לאומית. למשל: פסלים למיניהם, המנון המדינה. בצרפת - הדגל מייצג את ערכי המהפכה, וההמנון מבטא התנגדות לעריצים.
6. **תודעה לאומית ושאיפה לעצמאות** - בני הלאום מודעים לשיוכם ללאום זה ומתלכדים סביבו.

#### 7.2 הגורמים לצמיחת הלאומיות המודרנית

##### 7.2.1 גורמים אידיאולוגיים

**תנועת ההשכלה** - תנועה שהחלה לצמוח באירופה במאה ה-18, ובבסיסה עמד הרעיון שמעשה האדם ושכלו עומדים במרכז, במקום האל והדת ששלטו באירופה מאות שנים. בעקבות ההשכלה / נאורות התפתח המדע וכך החלו לחקור אסונות טבע ולהמציא תרופות. בנוסף תנועת ההשכלה השפיעה על צמיחת הרעיון הלאומי כאשר ערערה על הרעיון של "מלך בחסד האל". לכן האדם יכול להטיל ספק במלך ולהפעיל את ההגיון - ריבונות העם.

**התנועה הרומנטית** - זרם מחשבתי שהתפתח בסוף המאה ה-18 בעקבות, וכמעין תגובת נגד, לתנועת ההשכלה. גם תנועה זו מעמידה את האדם במרכז אך שמה אתה הדגש ברגש ולא על השכל. התנועה מבוססת בעיקר על רגשות הנוסטלגיה וחבריה שאפו לשמר את המצב הטבעי הישן, ועודדה כל אדם ולאום למצוא את היחודי. חברי התנועה הדגישו את הקשר לעבר ולהיסטוריה, לעתים בהסתמך על תרבות עבר מפוארת, כמו במקרה של יוון.

התנועה הרומנטית עזרה להתפתחות הלאומיות בכך שעודדה עמים להדגיש את הייחודיות שלהם על ידי סיפורי עם, אגדות, מיתוסים, יצירת גיבורים לאומיים, והעצמת האהבה למולדת.

##### 7.2.2 גורמים חברתיים-כלכליים

**תהליך החילון** - כתוצאה מתנועת ההשכלה, אזורי אירופה החלו להטיל ספק בדתם ובעיקר בסמכויות הכנסייה. הלאומיות אפשרה למלא את החלל הריק שנוצר עקב איבוד הזיקה לכנסייה, ונתנה לאדם גוף להשתייך אליו ולהזדהות עמו.

**המהפכה התעשייתית + עיור** החל מהאמצע המאה ה-18 ועקב התפתחות המדע, החלו להתפתח שיטות חדשות של תקשורת, תחבורה, חקלאות ועוד... המהפכה הביאה לשני שינויים עיקריים:

- עיור
  - יצירת מעמד הבורגנות, ששאף לשנות את הסדר הישן.
- הניכור בערים תרם אצל רבים ליצירת הצורך בשייכות.

### 7.2.3 גורמים היסטוריים

**המהפכה הצרפתית** המהפכה הצרפתית, שהתרחשה בשנת 1789 הביאה לידי ביטוי את הרעיונות החדשים של תנועת ההשכלה. לאחר המהפכה עלה נפוליאון לשלטון וכבש ארצות רבות באירופה, וכך רעיונות המהפכה עברו לארצות הכבושות. כיבושי נפוליאון תרמו בפיתוח הלאומיות בעמים הכבושות.

**המהפכה האמריקנית** במלחמת השחרור האמריקאית נלחמו המושבות על עצמאות מבריטניה (1775). המושבות התאחדו והפכו למדינה ריבונית - "ארצות הברית של אמריקה". זו נהייתה מדינת הלאום הראשונה ועוצבה על רעיונות ההשכלה, דבר שגרם לעידוד הלאומיות במקומות אחרים, כולל תרוצה להאצת המהפכה הצרפתית.

## 7.3 השינויים להם הלאומיות גרמה

### 7.3.1 שינוי גיאוגרפי-מדיני

בעקבות הלאומיות השתנתה מפת אירופה באופן ניכר. שלוש האימפריות המרכזיות באירופה: הרוסית, העות'מנית והאוסטרית הונגרית, התפרקו ובמקומן הוקמו מדינות חדשות דוגמת בולגריה ופולין.

### 7.3.2 שינוי תודעתי אידיאולוגי

הלאומיות והתודעה הלאומית הפכו למוקד הזהות של אזרחי אירופה. הלאומיות יצרה אחדות, תחושת שייכות והעניקה משמעות לחיי התושבים, זאת במקום הדת.

### 7.3.3 שינוי פוליטי

הלאומיות גרמה לשינוי מהותי בשיטת הממשל. המשטרים המלוכנים באירופה סולקו / הודחו ובמקומם הוקמו משטרים המתבססים על ריבונות העם - ההתחלה של הדמוקרטיה בעידן המודרני. הלאומיות והדמוקרטיה (בגלגול קודם שלה) הלכו יד ביד.

## 7.4 מאפייני התנועות הלאומיות

### 7.4.1 מטרה

לכל התנועות הלאומיות אותה מטרה - **הקמת מדינת לאום**. בנוסף, התנועות ביקשו ליצור בסיס תרבותי חילוני עבור הלאום.

### 7.4.2 סוג חדש של מנהיגים

בניגוד למנהיגים הישנים, שאת כוחם קיבלו מהייחוס המשפחתי, מנהיגי התנועות הלאומיות היו צריכים להוכיח את היותם ראויים לתפקיד.

לכן מנהיגי התנועות הלאומיות היו בעלי כריזמה ויכולות לנסח רעיונות ואג'נדות שידברו לכלל העם. הנהגה חדשה זו שאבה את כוחה מהעם. רבים מהמנהיגים הגיעו מהשכבה היותר משכילה של האוכלוסיה. אמונה ביכולת לשנות את הסדר החברתי-פוליטי הקיים.

### 7.4.3 תחומי הפעולה של התנועות הלאומיות

באופן עקרוני - שני מישורי פעילות: המישור הפוליטי והמישור החברתי-מדיני. בחלק מהמקרים היה גם צורך בפעילות צבאית.

מישור הפעילות העיקרי היה שונה בין כל תנועה לתנועה והיה תלוי במצב הפוליטי-מדיני באזור. בחלק מהמקרים מהפכה פוליטית הספיקה כדי להפוך את המשטר (צרפת), בחלק אחר היה צורך לגבש מספר מדינות קטנות לכדי מדינה אחת (גרמניה) ובחלק אחר היה לגרש שלטון זר ולפעול באמצעות צבא כדי לפרק אימפריה (רוב מדינות הבלקן).

### 7.4.4 שלבי ההתפתחות של התנועות הלאומיות

1. הגדרת הלאום וגיבוש תרבותו:  
השלב הראשון התחיל תמיד בשכבת המשכילים, שכללה בין היתר סופרים, עיתונאים, מרצים וכדומה. הם נחשפו ראשונים לרעיונות הלאומיות ויצרו באמצעותם תרבות חילונית חדשה המבוססת על המכנים המשותפים של בני הלאום.
2. הפצת התרבות הלאומית לכלל העם:  
בשלב הבא התעורר הצורך לסחוף את ההמונים ולגרום להם להאמין ברעיון הלאומי, בעיקר על ידי הפצת התרבות הלאומית (למשל - האחים גרים).
3. מאבק להשגת המטרה:  
לאחר גיוס ההמונים החל המאבק להשגת המטרה - פוליטי או צבאי.
4. ביסוס הלאומיות:  
לאחר השגת המטרה והמת המדינה היה צורך לבסס את המשטר החדש וערכיו במטרה למנוע מהשמרנים למרוד. כך נוצרו למשל מערכות חינוך ומשפט חילוניות.

### 7.4.5 גורמים מסייעים ומעכבים

בדיעבד ניתן למנות מספר גורמים שעזבו או סייעו לתנועות הלאומיות בדרך להשגת מטרתן.  
גורמים שעזבו היו:

1. שלטון עויין
2. כנסייה חזקה
3. מצב כלכלי טוב
4. פיזור גיאוגרפי או תרבותי של העם

גורמים שסייעו היו:

1. שפה משותפת
2. בסיס תרבותי והיסטורי חזק
3. שלטון שנוא
4. אופיים של מנהיגי התנועות הלאומיות

## 7.5 איחוד גרמניה כדוגמא

### 7.5.1 רקע

בסוף המאה ה-18 היה במרכז מזרח אירופה אזור גרמני גדול שכלל כ-300 נסיכויות. לנסיכויות אלה הייתה היסטוריה משותפת, תרבות משותפת ושפה דומה. יחד עם זאת הן לא ניהלו ביניהן שום שיתופי פעולה מדיניים או כלכליים.

כאשר מגיע נפוליאון לאזור וכובש אותו הוא מצמצם את מספר הנסיכויות ל-38. בעקבות הכיבוש הזר של נפוליאון מתחילה להתעורר הלאומיות בקרב שכבת המשכילים בגרמניה, ששואפת להגדיר ולבסס תרבות גרמנית שתהווה קרקע לאיחוד כל הנסיכויות לכדי מדינה אחת גדולה.



הצעד הראשון בדרך למימוש השאיפה הלאומית הזו היה הצולפריין! (איחוד המכסים), אך פרט לשיפור המצב הכלכלי בנסיכויות הגרמניות, צעד זה לא היה יעיל מבחינה לאומית. זאת מכיוון שלכוחות הפוליטיים השונים היו אינטרסים שונים ומנוגדים ואף אחד מהשליטים לא רצה לאבד מכוחו. לפיכך אביב העמים בגרמניה נכשל.

#### 7.5.2 הכוחות הפועלים באיחוד

פרט לשכבת המשכילים שממנה צמחה והופצה הלאומיות הגרמנית, הכוח הפעיל העיקרי בדרך לאיחוד גרמניה היה אוטו פון ביסמרק, קנצלר פרוסיה, וצבאו.

#### 7.5.3 מטרת המאבק

לאחד את כל 38 הנסיכויות למדינה אחת גדולה וחזקה.

#### 7.5.4 השלבים העיקריים במאבק

ברית הצולפריין והפרלמנט הכל גרמני בעקבות הצלחת ברית הצולפריין נעשה נסיון לאחד את גרמניה בפרלמנט כל גרמני שכלל נציגים מכל הנסיכויות. נסיון זה נכשל עקב ריבוי וניגוד אינטרסים

#### ביסמרק מאחד את גרמניה בכוח צבאי

1. כיבוש הנסיכויות בצפון גרמניה (שלזוויג והולשטיין): במטרה לכבוש את שתי הנסיכויות בגבול דנמרק, ביסמרק חובר לצבא אוסטריה וביחד הם משתלטים על נסיכויות אלו
  2. מלחמה נגד אוסטריה: על מנת להבטיח את איחודה של גרמניה ללא הפרעה מצדה של אוסטריה, ביסמרק יוצא למלחמה נגדה ובכך משלים את הכיבוש של כל החלק הצפוני של גרמניה
  3. מלחמה נגד צרפת: בשלב הבא ביסמרק יודע שהוא חייב לכבוש את הנסיכויות הגובלות עם צרפת, בעיקר הכוונה לחבלי הארץ אלזס ולורן. במלחמה קצרה צבאו של ביסמרק מביס את הצבא הצרפתי ואיחוד מובטח. זאת לאחר ששאר נסיכויות דרום גרמניה הרגישו שעליהן להסכים לאיחוד הגרמני ולא להתנגד לו
- איחוד גרמניה הוכרז ב־1871 בארמון ורסאי שבצרפת.

#### 7.5.5 גורמים מסייעים ומעכבים

##### • מסייעים:

- תיעוש וצמיחה כלכלית בעקבות איחוד המכסים
- עבר משותף ותרבות ושפה ומשותפת - התנועה הרומנטית ופיתוח התודעה הלאומית הגרמנית
- מדיניותו של ביסמרק, נחישותו, וכו' - דמותו הכריזמטית של ביסמרק ומדיניותו גיבשה את העם הגרמני סביב הרעיון הלאומי

##### • מעכבים:

- התנגדותה של אוסטריה לאיחוד תחת פרוסיה
- התנגדותן של שכנותיה של גרמניה שלא רצו אותה מאוחדת וחזקה
- פיצול דתי ומדיני בין הנסיכויות (קתולים ופרוטסטנטים) שהקשו על יצירת מכנה משותף

## 8 ציונות

החל מהמאה ה-19 ולאורך כל המאה ה-20 החלה התעוררות משמעותית של הציונות. זו הפעם הראשונה שהיהודים החלו להעלות תביעה לטריטוריה עבור העם היהודי.

### 8.1 הגורמים להתפתחות התנועה הציונית

1. **השפעת התנועות הלאומיות באירופה:** היהודים שחיו באירופה הושפעו מהרעיונות הלאומיים שתפסו תאוצה ביבשת וקיבלו השראה מהתנועות הלאומיות שהוקמו. רעיונות הלאומיות שנחשפו אליהם הובילו אותם לחשוב שגם היהודים עשויים להיות מוגדרים כעם, אשר זכאי לקיום עצמאי וריבונות בשטח משלו. בנוסף, העובדה שעמי אירופה דחו את היהודים ולא נתנו להם מקום בתוך התנועות הלאומיות האיצה מחשבה זו.

2. **חילון:** כחלק מתהליך החילון הכללי שהתרחש באירופה במהלך המאה ה-19 עזבו גם יהודים רבים את הדת. היהודים הושפעו מרעיונות ההשכלה והרומנטיקה והחלו לאמץ תפיסות חילוניות במקום אלו הדתיות. עובדה זו אפשרה להם להפסיק להאמין ברעיון ביאת המשיח והשיבה לציון באמצעים שמימיים ולהתחיל להבין שאפשר לפעול ב"אמצעים אנושיים" למען הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

3. **האכזבה מהאמנציפציה:** בחלקים נרחבים של אירופה קיבלו היהודים אמנציפציה. באופן תיאורטי עובדה זו הייתה אמורה לשפר את מצבם של היהודים ולאפשר להם למשל לעסוק במקצועות רבים נוספים לדוגמא רופאים, עורכי דין, מרצים וכו'. בפועל האמנציפציה גרמה להרעה במצבם, זאת מכיוון שככל שהם השתלבו יותר בשוק העבודה והצליחו מבחינה כלכלית, כך הם היו שנואים יותר בחברה. דוגמה בולטת להתגברות השנאה כלפי היהודים בעקבות האמנציפציה היא משפט דרייפוס.

4. **אנטישמיות מודרנית:** נהוג לחלק את האנטישמיות המודרנית (מבוססת גזע) לשני סוגים:

(א) אנטישמיות במערב אירופה

(ב) אנטישמיות במזרח אירופה

במערב אירופה האנטישמיות היתה בעיקר חברתית ובאה לידי ביטוי בנידוי של היהודים מארגונים שונים, ממקומות עבודה, מוסדות לימוד וכדומה.

במזרח אירופה לעומת זאת האנטישמיות באה לידי ביטוי כבר בזמן זה באלימות פיזית, בידוד חברתי ותמיכת השלטון. כך למשל היהודים הורשו לחיות רק באזור שנקרא "תחום המושב". הדוגמה הבולטת ביותר היא שתי הפרעות שהתרחשו ביהודי רוסיה: פרעות קייב שב-1903 וסופות בנגב ב-1881. (עמוד 82 בספר)

שני הגורמים הנ"ל גרמו ליהודים להבין שלעולם לא ייחשבו שווים בין שווים ולכן עליהם לפעול למען הקמת מדינה יהודית שבה יהיו בטוחים ויוכלו להתפתח כעם.

### 8.2 בנימין זאב הרצל

- מעמד בורגני - נולד בבודפשט ועבר לוינה בגיל 18, גדל בקהילה רבת סכסוכים ונחשף לאנטישמיות.
- משכיל - דוקטור למשפטים ועסק בכתיבה רבות. עבד כעיתונאי לתקופה.
- בן למשפחה יהודית מתבוללת - תמך בהתבוללות והמרת הדת כפתרון לבעיית היהודים.
- טען כי האמנציפציה נכשלה
- נכח במשפט דרייפוס בתור עיתונאי עבור ה"נויה פראיה פארסה". נקודת מפנה - גרמה לו להבין שצריך להקים מדינה יהודית. ראה את צרפת בתור מדינה נאורה והסיפור גרם לו לאבד בה תקווה.

#### 8.2.1 פעולותיו של הרצל לקידום הרעיון הציוני

כתיבת ספרים:

1. **מדינת היהודים:**

ספרו הראשון של בנימין זאב הרצל, פורסם בשנת 1896 בגרמנית. הספר עוסק בבעיית היהודים באירופה ובפתרונה. בפעם הראשונה, הרצל עוסק באופן ישיר וברור באנטישמיות באירופה ובעובדה שאין לה למעשה פיתרון ביבשת עצמה. בחלק השני של הספר הרצל מתאר את הפיתרון לבעיית היהודים, שהוא הקמת מדינת יהודים עצמאית (מחוץ לאירופה). בחלק זה ישנו גם תיאור כללי מאוד לגבי הדרך להשגת המטרה:

- (א) הקמת "החברה היהודית" - גוף ייצוגי של היהודים שיפעל בפן הפרקטי להקמת מדינה יהודית.
- (ב) הקמת "אגודת היהודים" - גוף מצומצם יותר שיפעל במישור הדיפלומטי על מנת למצוא טריטוריה לעם היהודי.

## 2. אלטנוילנד

כשש שנים מאוחר יותר (1902) מפרסם הרצל את ספרו השני "אלטנוילנד". בניגוד ל-"מדינת היהודים", הפעם מדובר ברומן אוטופי המתאר את סיפורו של צעיר יהודי אוסטרי המלווה אדם מבוגר במסעו לארץ ישראל. הצעיר היהודי מתאהב בצעירה החיה בארץ ישראל ונשאר לחיות איתה כאן. דרך תיאור חייהם המשותפים וקורותיהם בארץ ישראל מתאר הרצל למעשה את המדינה היהודית אשר ראה בחזונו: מדינה אירופאית מערבית, הדוגלת בערכי השוויון בפוליטיקה ובחברה, שבה השפה העיקרית היא גרמנית. הרצל חותם את הספר במשפטו הידוע "אם תרצו אין זו אגדה" על מנת לרמוז לקוראיו שכל מה שנכתב בו עשוי להפוך למציאות במידה והיהודים יפעלו לשם כך.

**תכנית הקונגרס הציוני הראשון:** לאחר הצלחתו של הספר "מדינת היהודים" הרצל הבין שכדי לקיים את מטרתו יש להקים קונגרס ציוני שבו תוכר תנועתו כרשמית. תכניתו של הרצל הייתה לרכוש מידי האימפריה העותמאנית את שטחה של ארץ ישראל, אך לשם כך הוא זקוק להכרה. ב-29 באוגוסט 1897 כונס בעיר באזל הקונגרס הציוני הראשון, שכלל כ-250 נציגים של אגודות ציוניות. מטרתו הקונגרס:

1. לאחד את היהודים בפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית ולגבשם כעם.
  2. להעלות את המודעות לבעיית היהודים, בעיקר בקרב הלא יהודים.
  3. הגדרת מטרה ותכנית פעולה רשמיות למען קידום הרעיון הציוני.
- הקונגרס נמשך כשלושה ימים ובסופו נחתמה תכנית פעולה רשמית שזכתה לשם "תכנית באזל".

**תכנית באזל:** מטרה ← הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, שתזכה להכרה רשמית בין לאומית.

## ארבעה אמצעים להשגת המטרה:

1. עלייה מוגבלת של יהודים לארץ ישראל בעיקר איכרים ובעלי מלאכה שיוכלו לבנות את התשתיות המתאימות ולהניח את היסודות להקמתה של המדינה (ציונות מעשית)
2. איחודם של יהודי תחת מטרייה ארגונית, כלומר השתייכותם לאגודות ציוניות שיוקמו בקהילות היהודיות השונות. זאת לשם קידום פרויקטים חברתיים וכלכליים.
3. חיזוק הרגש הלאומי היהודי והכרה ביהודים כעם על ידי יצירת בסיס תרבותי משותף חדש ולא דתי. (ציונות רוחנית)
4. פעילות דיפלומטית מול המעצמות הגדולות למען השגת צ'ארטר<sup>3</sup> על ארץ ישראל.

## חשיבות הקונגרס הציוני:

- פריצה לתודעה היהודית והלאומית כאחד
- מקום לפשרה ואיחוד כלל הדעות של יהודי העולם
- הכרזה על הקמת תנועה ציונית מאוחדת ותיאום מטרות
- הקמת מוסדות ציוניים

---

<sup>3</sup>רשיון התיישבות

**מוסדות ההסתדרות הציונית** בעקבות הקונגרס הוקמו מספר מוסדות שמטרתם לקדם את הציונות והקונגרס.

1. קרן היסוד - נועדה לספק אמצעי מימון לעלייה והתיישבות בארץ
2. הוועד הפועל הציוני המורחב - 25 – 20 חברים שנבחרו על ידי הקונגרס. גוף שמטרתו לקבל החלטות.
3. הקרן הקיימת לישראל - נועדה לרכוש אדמות בארץ ולקחת בלעות עליהן. עד מלחמת I עסקה גם בפעולות התיישבות.

**צעדים לקבלת הצ'ארטר** מטרתו המעשית של הרצל הייתה להשיג מידי העות'מאנים צ'ארטר על ארץ ישראל. על מנת לעשות זאת הוא פנה למנהיגי המעצמות הגדולות בסדר הבא:

1. גרמניה - תחילה פונה הרצל אל גורמים בגרמניה על מנת להיפגש עם הקיסר וילהלם השני. הרצל רצה להשיג את תמיכתו של הקיסר שהיה מיודד עם הסולטן התורכי וחשב שהקיסר ישמח לסייע לו במימוש תכנית שבאמצעותה תופחת כמות היהודים בגרמניה פוטנציאלית, אף על פי שהרצל והקיסר נפגשו (כנראה 3 פעמים) ואף על פי שהקיסר התייחס בחיוב לרעיון, לא הייתה תועלת ממשית במפגשים אלו. (עמודים 99-100 בספר).
2. האימפריה העות'מאנית - בשלב הבא מנסה הרצל לפנות ישירות אל העות'מאנים וסאופן ספיציפי להיפגש עם הסולטן. הוא חוזר לרעיון של להציע כסף לסולטן תמורת צ'ארטר, בידיעה שהאימפריה העות'מאנית בחובות גדולים. בסופו של דבר ועל אף שנפגש עם הסולטן גם למגעים אלה לא היה סיכוי.
3. רוסיה - הרצל ניסה להגיע להישג כלשהו גם דרך מגעים עם ממשלת הצאר ברוסיה. הוא חשב שזה רעיון טוב להניע את ממשלת רוסיה את ממשלת רוסיה לפעול למען הציונות כי כך יצטמצם משמעותית מספר היהודים שיחיו במידה והמטרה הציונית תתגשם. מלבד פגישה אחת שקיים הרצל עם שר הפנים הרוסי ב-1903 (פרעות קייסניב) לא התנהלו מגעים נוספים בכיוון זה.
4. בריטניה ותוכנית אל עריש - במקביל פנה הרצל לממשלת בריטניה בבקשה שתסייע לו לשפר את מצבם של היהודים באירופה בכלל ובבריטניה בפרט (באותה תקופה יהודים רבים היגרו לבריטניה). הבריטים אמנם לא היו בעמדה להשפיע על הסולטן להעניק צ'ארטר ליהודים אבל הם הציעו בשלב הראשון תוכנית חלופית (תוכנית אל-עריש). התוכנית להקים מדינה יהודית באיזור אל-עריש נדחתה כמעט מיד עקב התנגדותה של מצרים ועקב מחסור במקורות מים באזור.

**תכנית אוגנדה** בשנת 1903 הציע צ'מברליין את תכנית הוגנדה בפני הרצל. העם היהודי יקבל חבל ארץ במזרח אפריקה שבו יוכל להקים מושבה יהודית עצמאית. שטח זה יהווה מקלט לילה זמני שאליו יוכלו להגר המוני יהודים השרויים במצוקה קשה בעקבות האנטישמיות. התוכנית הובאה בפני משתתפי הקונגרס השישי, שזכה לשם קונגרס הבוכים, קונגרס זה היה סוער במיוחד וגרר תגובות קשות מצד המשתתפים בו.

**טיעוני המשתתפים:**

**בעד - יהודי מערב אירופה, חששו לחיי אחיהם במזרח:**

1. **טיעון היסטורי** - פתרון מיידי למצוקת היהודים במזרח אירופה הסובלים מאנטישמיות קשה.
2. **טיעון רוחני (ציונות רוחנית)** - איחוד העם היהודי בפעם הראשונה מאז טיעון רוחני (ציונות רוחנית) - איחוד העם היהודי בפעם הראשונה מאז פיזורם בגלות לאחר חורבן בית שני. כלומר ליהודים תהיה הזדמנות לגבש תרבות חדשה, ליצור שפה משותפת ולמעשה להניח את היסודות הרוחניים להקמתה של מדינה יהודית.
3. **טיעון פוליטי** - סירוב להצעתה של בריטניה עלול להתפרש ככפיות טובה של היהודים ושל התנועה הציונית, אשר מוצע להם פיתרון ממשי לבעייתם והם דוחים אותו. החשש הנלווה לכך הוא שבעתיד בריטניה לא תרצה לסייע שוב ליהודים.
4. **"מקלט לילה"** - מדובר רק במקום משכן זמני

**נגד - יהודי מזרח אירופה, לטענתם זו בגידה בציונות:**

1. **טיעון מעשי** - מתנגדי התוכנית העלו חשש שהפיתרון הזמני יהפוך לקבוע מכיוון שהמוני היהודים יתקשו להעתיק את חייהם פעמיים ובגלל הנוחות היחסית לא יתמכו בהמשך פעילות דיפלומטית ציונית. בד בבד גם מעצמות העולם לא יתמכו עוד בתנועה הציונית בטענה שכבר נמצא פיתרון.

2. טיעון דתי היסטורי "אין ציונות ללא ציון" - ארץ ישראל היא המולדת האטבעית והיחידה של העם היהודי ורק בה יוכל להתרחש איחודו. כל פיתרון אחר שימצא (כולל אוגנדה) לא יהווה מוקד משיכה מספק על מנת לגרום להמוני יהודים להגר.

3. טיעון אידיאולוגי רוחני - תוכנית אוגנדה סותרת באופן בולט את תוכנית באזל שנקבעה בקונגרס הציוני הראשון שעליה מושתתת התנועה הציונית.

בסיום הקונגרס השישי הוחלט על גיבושה של משלחת שתחקור את האפשרות להתיישב באוגנדה (ואף תבקר בשטחה) ובקונגרס שכונס שנתיים לאחר מכן הוחלט כי ארץ ישראל היא היעד הבלעדי של הציונות.

## 9 פעולות הציונים בארץ ישראל עד מלחה"ע 1

### 9.1 רקע

לפני העליות הראשונות היו בארץ כ-24,000 תושבים - "הישוב הישן".

רובם חיו בארבע ערי הקודש: ירושלים, צפת, טבריה וחברון.

לישוב הישן לא הייתה זיקה לאומית אלא דתית בלבד, אלו היו יהודים ספרדים אזורי האימפריה העות'מאנית ואשכנזים ממזרח אירופה שהתפרנסו מ"כספי החלוקה"<sup>4</sup>

### 9.2 הגורמים לעליות

חלק מהגורמים לעליות היו:

#### 9.2.1 מניע היסטורי - אנטישמיות

הגורם המרכזי להגירה לישראל בימים אלה. תופעת האנטישמיות המודרנית החלה להתגבר, בעיקר במזרח אירופה וגרמה ליהודים להבין כי יש עליהם להגר למקום אחר. הפעילות הציונית שקרתה במקביל באירופה גרמה להם להבין כי המקום אליו יש להגר, ושבו יש להקים מדינה על מנת להיפטר מהאנטישמיות, הוא ארץ ישראל. אף מקום אחר לא יפתור את הבעיה.

דוגמאות לאנטישמיות ברוסיה:

- פוגרומים אנטישמיים ברוסיה - "סופות בנגב" (עלייה 1, שנת 1881), "פרעות קייב" (עלייה 2, שנת 1903).
- גזירות ותקנות שהוטלו על יהודים ברוסיה - למשל איסור לסחור בימי חופש נוצרים, שגרם לקושי כלכלי.
- גירוש מוסקבה (1891) - גירושם של 30 אלף יהודים מרוסיה

#### 9.2.2 מניע אידיאולוגי - ציונות

מות הרצל ופרשת אוגנדה הרעיונות שהרצל ואישים אחרים הפיצו במסגרת הקונגרס הציוני היוו שיקול מרכזי בשיקולים לעלות לארץ. הציונות נהייתה משמעותית מאוד בחייהם של יהודים רבים, בעיקר במזרח אירופה, ודווקא פרשת אוגנדה ומותו של הרצל העצימו את מעשיות הרעיון.

ציונים רבים החלו לפעול למען עלייה מסודרת ועקבית לארץ ישראל כדי לחזק את מעמדה כמולדת של העם היהודי.

הגשמה לאומית העולים ראו העלייה והתיישבות בארץ ביטוי לתחייה של הלאום היהודי. הם ראו בחקלאות ובעבודת האדמה תנאים הכרחיים להתחדשות העם, ודבר שדוחה את "היהודי הישן" שחי בגולה.

לדוגמא: "אגודות חובבי ציון" - מספר ארגונים ציוניים ברוסיה וברומניה כתגובה לאנטישמיות, שעודדו התיישבות ועלייה לארץ.

<sup>4</sup>איסוף כספים מיהודי הגולה שנערך במטרה לתמוך בתלמידי חכמים ובעניים בישראל

### 9.2.3 מניע כלכלי

צעירים רבים ממזרח אירופה, שנמצאו במצוקה כלכלית עקב האנטישמיות חיפשו הזדמנות כלכלית חדשה. העובדה שעשרי העם דוגמת רוטשילד תמכו כלכלית בפיתוח הארץ עודדה את הצעירים לבחור בה כמקום עלייה.

### 9.2.4 קול קורא - יוסף ויתקין

יוסף ויתקין היה מורה במושבות בארץ. ב-1905 הוא פרסם קול קורא ליהודים צעירים, במטרה לעודד אותם להתיישב בארץ. בקול הקורא מודגשת הקריאה כקריאה המעודדת הגשמה ומימוש ערכים, וכקריאה לעבודת העם בניגוד לעבודת האל.

### 9.2.5 מניע דתי - בעיקר רלוונטי לעולי תימן

על אף האופי הציוני המובהק של העליות הראשונות, עבור חלק לא מבוטל מהעולם, למניע הדתי הייתה משמעות רבה והוא היווה גורם חשוב לעלייה בשנים 1882 – 1914. העולים מתימן, שהמניע הדתי רלוונטי בעיקר עבורם, המשיכו לנהל אורח חיים דתי מתון והאמינו שהעלייה היא תחילת הגאולה.

## 9.3 השוואה בין העליות

עלייה 2	עלייה 1	
מזרח אירופה ומעט מתימן	מזרח אירופה ותימן	ארצות המוצא
כ-35,000	כ-25,000	כמות עולים
מעמד כלכלי נמוך	מבוססים כלכלית	מעמד כלכלי
צעירים, רווקים	משפחות	מצב משפחתי
מושב / קבוצה בורגנים - יפו והקמת תל אביב	מושבה	צורת התיישבות

## 9.4 קשיי העולים

- העדר ניסיון ומיומנות בעבודה חקלאית, התשה מהעבודה הפיזית בשמש. בנוסף חוסר ידע בולט בחקלאות - קניית זכרון יעקב, שאדמתה סלעית וקשה לעיבוד.
  - קשיי הסתגלות לאקלים ולמחלות הארץ
  - סכסוכים עם פקידי הברון במושבות
  - השמצות מצד היישוב הישן
  - סכסוכים עם התושבים הערבים ושוודים
  - מחסור בכסף
  - תחושת בדידות וגעגועים - בעיקר אצל בני העלייה השנייה שעלו לבד
  - התנכלות השלטון העות'מאני - הגבלת העולים
  - (א) הפתקה האדומה - התחייבות לעזוב את הארץ תוך 3 חודשים  
(ב) מאי 1884 - פרסום צו איסור עליית יהודים  
(ג) הגבלה על רכישת קרקעות ובתים
- עם זאת, עקב אי סדר שלטוני היה ניתן לעתים לעקוף את האיסורים (גם על ידי שוחד)

## 9.5 הקמת צורות התיישבות חדשות

### 9.5.1 המושבה

המושבות החקלאיות הראשונות הוקמו הימי העלייה הראשונה והיו את הבסיס להתיישבות חלקאית בארץ. מושבות אלו הפכו לסמל לאומי, ובין השנים 1881 ל-1884 הוקמו כ-7 מושבות: פתח תקווה, ראשון לציון, ראש פינה, זכרון יעקב, יסוד המעלה, עקרון וגדרה.

#### מאפייני המושבה:

1. קרקע פרטית - לכל איכר / משפחה הייתה בעלות על הקרקע שלה.
2. עיסוק בענפים שונים - חלק מהמושבות עסקו בגידול מטעים או כרמים, פרדסים או אפילו גידול תפוחי אדמה.
3. אורח חיים מסורתי ודמוקרטי - אורח חיים מסורתי. עזרה הדדית בין התושבים. ועד לכל מושבה שנבחר באופן דמוקרטי.
4. עבודה שכירה - לכל איכר היה משק פרטי משלו, ואת האדמה עיבדו שכירים.
5. פעילות ציבורית - במושבות פעלו מוסדות כגון בית העם ומערכות חינוך ובריאות.

### 9.5.2 הקבוצה

הקבוצות הראשונות הוקמו במהלך העלייה השנייה (1914 – 1904) ושיקפו רעיונות סוציאליסטים.

דוגמא: דגניה - אם הקבוצות

בשנת 1909 קבוצת פועלים התיישבה באום ג'וני (אם הדגן בערבית). את האדמות קנה "המשרד הארצישראלי" - גוף שסייע להתיישבות דאז. חברי הקבוצה הקימו על אדמה זו יישוב חדש - דגניה. היישוב התנהל ללא פקח חיצוני וכל חבריו הרוויחו באופן שווה מהתוצרת החקלאית, החינוך בקבוצה ועבדו באופן שוויוני. החידוש של הקבוצה: לראשונה קיים יישוב סוציאליסטי המבוסס על שיתוף ושיוויון.

#### מאפיינים:

1. קרקע לאומית - הקרקעות של הקבוצה היו בבעלות לאומית. חבריה סירבו להיות בעלי רכוש, כולל קרקע, כחלק מהאידיאולוגיה הסוציאליסטית שלהם.
2. עבודה עברית - חברי הקבוצה התנגדו לניצול הזולת ועבדו בעצמם בכל הקשור לחקלאות. חברי דגניה והקבוצות האמינו ב"כיבוש העבודה" - על האדם לעבוד את הקרקע בעצמו אם הוא רוצה להפוך לבעלים שלה.
3. שיתוף ושיוויון - כל חברי הקבוצה היו שווים. אורח החיים והשכר היה שוויוני ורמת החיים של כל התושבים הייתה שווה. חדר אוכל וקופת קבוצה משותפת, חינוך משותף, עבודה משותפת.

### 9.5.3 התיישבות עירונית

הקמת תל אביב - בתקופת העלייה השנייה הורחבה ההתיישבות העירונית ביוזמת "המשרד הארצישראלי". בעקבות העלויות וההתיישבות המוגברת החלו לצוץ בערים מסוימות, ביניהן יפו, סכסוכים. תוך חמש שנים האוכלוסייה היהודית ביפו הוכפלה (10,000 → 5,000).

הדבר גרם לעליית מחירי דירות וצפיפות רבה, ודרדרה את היחסים בין היהודים והערבים בעיר.

ב-1906 פנתה למשרד קבוצת יהודים בבקשה לסיוע כספי ולצורך הקמת שכונה נוספת מחוץ ליפו. הוקמה אגודה בשם "אחוזת בית".

זו בנתה כ-60 בתים חדשים בשכונה תחת אותו שם, והיא החלה להתפתח בקצב מסחרר לעיר תל אביב. תוך שש שנים התגוררו בתל אביב כ-2,000 איש, תחת ראש העיר מאיר דיזינגוף.

## **9.6 מסגרות חברתיות-פוליטיות**

### **9.6.1 הקמת מפלגות**

במסגרת העלייה השנייה קמו לראשונה מפלגות ביישוב היהודי. השתיים הראשונות היו "פועלי ציון" ו-"הפועל הצעיר", ומרבית חבריהן היו מרוסיה. שתי המפלגות דגלו בסוציאליזם ובניית חברה המבוססת על כיבוש העבודה ושיתופיות.

**הפועל הצעיר** דגלו בכיבוש העבודה והקבמת ארגונים למען הפויל. דגש על עבודת כפיים, השפה העברית והתנתקות מהגולה. מטבחים משותפים, קופות סיוע, לשכות עבודה ועוד. חיזוק מעמד הפועלים.

**פועלי ציון** התמקדה במאבק על עבודה עברית ותמכה בקבוצות, תרמה להחייאת השפה העברית והוציאה את עיתון "האחדות" בו הופצה השקפת עולמה. פחד והתנגדות ממלחמת מעמדות.

### **9.6.2 ארגונים חברתיים-חקלאיים**

**אגודות איכרים** הוקמו לפי ענפים חקלאיים במטרה לשמור על האינטרסים של החקלאים. למשל: אגודת "הפרדס", שפעלה לחיזוק ענף ההדרים בארץ, בחיזוק הקשרים בין איכרים שונים ובניית מפעלים לאריות הדרים וייצוא לחו"ל.

**אגודת הכורמים** אותו עקרון כמו אגודות חקלאיות. הכורמים ביקשו מהברון את האחריות על מסחר היינות בארץ, ועם הזמן הוא נענה לחלק מהבקשות. עם הזמן האגודה השיגה יותר ויותר כוח וזכויות לכורמים.

## **9.7 מסגרות בטחוניות**

### **9.7.1 רקע**

בתקופת העלייה הראשונה השמירה על המושבות התבצעה על ידי ערבים וצ'רקסים. האיכרים לא הגנו על עצמם וההגנה עליהם ועל רכושם הייתה נתונה לחסדי שכניהם. חברי העלייה השנייה לא היו מרוצים מהמצב והחליטו להקים ארגוני שמירה עבריים. הבסיס לכך היה חלק מהתפיסה הציונית - לא מספיק רק לעבוד את הקרקע, אלא גם להגן עליה.

### **9.7.2 בר גיורא**

קבוצת שומרים בסג'רה ששילבה עבודה ושמירה. ארגון חשאי. עם הזמן הארגון התפשט והוא היווה את תחילת השמירה העברית בארץ.

### **9.7.3 ארגון השומר**

כחלק מההתרחבות של ארגון "בר גיורא" הוחלט להקים ארגון יותר גדול בשם ארגון "השומר". ארגון זה היה אחראי על הגנת כלל המושבות היהודיות, והתפרש לכל רחבי הארץ.

**אופי הארגון** הארגון ניסה ליצור יהודי חדש, אמיץ לב ומוכן לקרב. מצד אחד רצו חברי הארגון להראות כי פניהם לשלום, ומנגד ביקשו להוכיח כי הם יודעים לעמוד על שלהם. הארגון היה אליטיסטי ובעל תנאי קבלה מחמירים. תקופת מבחן של שנה.



## **פעילות ארגון השומר:**

- כיבוש השמירה והעבודה
- הרתעת כנופיות
- הקמת יישובים

עם הזמן הצטמצמה פעילות הארגון ממספר סיבות:

- סיבה כלכלית - השמירה בידי הארגון עלתה הרבה, בעוד השמירה הערבית הייתה זולה.
- אופי הארגון - הארגון האליטיסטי הרתיע רבים ועורר הסתייגות בקרב המושבות.

ארגון השומר החדיר לתודעה את ההגנה היהודית ולאחר תום מלחמת 1917 נעלם, כאשר קם ארגון "ההגנה". גם המוסר הצבאי - "טוהר הנשק", אין ענישה קולקטיבית וכו' הוחדרו על ידי הארגון לתודעה.

## **9.8 אישים וארגונים שתורמו לפעילות בא"**

### **9.8.1 הברון רוטשילד**

שנים - 1882 – 1900. העלייה הראשונה.

המושבות נקלעו למשבר עקב חוסר הידע החקלאי, האקלים הקשה, והקרקע הקשה לעיבוד. תושבי המושבות פנו לרוטשילד בבקשת עזרה, והוא נחלץ לעזרתם.

**הסיבות שגרמו לברון לסייע ליישוב:**

- רצון לעזור לבני עמו היהודים מרוסיה - פוגרומים ואנטישמיות.
- תמך ברעיון של היהודי שעובד את הארץ. רצה להראות כי היהודים אינם טפילים אלא עם יצרן.

הברון תמך במושבות כלכלית הן מבחינה בירוקרטית והן מבחינה כספית. הוא שינה את סדר העבודה במושבות ותרם סכומים גדולים למושבות. הוא הקים מושבות נוספות כדוגמת זכרון יעקב ובנימינה, והציל את המושבות מפשיטת רגל.

**שיטת האפוטרופוסות:** הברון רוטשילד הסכים לסייע למושבות, אך זאת תחת תנאי אחד: הוא יקבע איזה סוג גידולים חקלאיים יגדלו וכיצד האיכרים יעבדו. במהלך תקופת הסיוע, הוא סייע למושבות בעזרת פקידים צרפתיים שהיו מומחים לחקלאות, ובאמצעות השקעות כספיות. שיטת הסיוע שלו נקראה "שיטת האפוטרופוסות" / "משטר פקידות". הפקידים שלטו בכל הקורה במושבות וביקשו להחליט עבורן הכל. הם גרו בבית הפקידות שנבנה עבורם ודרשו ציות מוחלט מבני המושבות.

### **חסרונות השיטה:**

- ביטול העצמאות של בני המושבות וסכסוכים פנימיים - הפקידים דרשו ציות מלא ונהגו במתיישבים ביד קשה. הם גם זלזלו במתיישבים חסרי הידע החקלאי. כך נוצרו חילוקי דעות ומריבות בין הפקידים לבין המתיישבים.
- התרחקות מהאידיאלים של חברה יהודית יצרנית - היהודים הפכו למנהלי עבודה בעוד הערבים עבדו את האדמה. הדבר גרם לתסכול ואדישות מצד היהודים, שהרגישו שמחד הפקידים שולטים בהם ומנגד אין הם מבצעים את העבודה החקלאית שלשמה באו.
- ניהול כלכלי לא יעיל - היו הרבה מאוד פקידים במושבות והחלטות לגבי סוגי הגידולים לא תמיד היו נכונות.
- משכורת לא בהתאם לתפוקה, אלא בהתאם לציות.

## יתרונות השיטה:

- הצלת המושבות מפשיטת רגל
- רכישת קרקעות
- הקמת מושבות חדשות
- יצירת מערכת שירותים קהילתיים מפותחת
- השקעה גדולה ביצירת תעשיות למיניהן - משי, יין, בשמים...

רוטשילד מנע את התמוטטות המושבות והניח תשתיות להמשך ההתפתחות. מחד מדובר בתרומה הכרחית לפיתוח הארץ, ומנגד היא העלתה ביקורת רבה. בשנת 1900 מסר הברון את המושבות לידי חברת יק"א של הברון הירש.

### 9.8.2 המשרד הארצישראלי

בשנת 1907 הוקם ביפו המשרד הארצישראלי כמוסד מיישב של ההסתדרות הציונית. ראש המשרד, ארתור רופין, פעל לפיתוח הארץ על ידי רכישת קרקעות, הכשרות עולים לעבודה חקלאית וכו'.

#### פעילויות המשרד:

1. הקמת חוות לאומיות - חוות בהן הוכשרו והועסקו פועלים יהודים.
2. רכישת קרקעות - באמצעות קק"ל וחברת "הכשרת היישוב" נקנו קרקעות בהן יישבו יהודים שיעסקו בחקלאות.
3. סיוע להתיישבות בערים - ת"א, יפו, טברה. המשרד עזר לבעלי הון פרטי לרכוש קרקעות ע"י הלוואות.
4. הענקת סיוע למתיישבים - בעיקר ביישובים חקלאיים.
5. מימון מוסדות חינוך - למשל הגימנסיה הרצליה בתל אביב והטכניון בחיפה.

## 9.9 הנחת תשתית לתרבות וחינוך עברי

### 9.9.1 החייאת השפה העברית

אליעזר בן יהודה - מאנשי העלייה הראשונה. החל בהחייאת השפה העברית. עיקר פועלו היה ייסוד "ועד הלשון העברית" בירושלים, שלימים הפך ל-"אקדמיה ללשון העברית". ייסד את עיתון ה-"צבי" חיבור "מילון הלשון העברית הישנה והחדשה", המשלב את כלל המילים התנכיות והמילים שהמציא וחידש.

### 9.9.2 מלחמת השפות

כתוצאה מפועלו של אליעזר בן יהודה החלה מלחמת השפות, שדנה בשאלת הלשון המדוברת במוסדות חינוכיים בארץ ובכלל.

לאחר שהוקם הטכניון בעזרת חברת "עזרה" היהודית-גרמנית התעוררה מהומה עקב שאלת שפת הלימוד בו. חברי היישוב רצו שהחינוך יתבצע בעברית - חשיבות חינוך יהודי, וחברת "עזרה" רצתה שיתקיים בגרמנית שהרי לא היו שמות בעברית למונחים טכניים רבים וקשה היה למצוא מרצים שהעברית שלהם שוטפת.

לאחר סכסוך ארוך ומתיש, הפגנות ומחאות, הוחלט כי לימודי פיזיקה ומתמטיקה יתקיימו בעברית, וכי לאחר 4 שנים יוחלט לגבי מקצועות נוספים.

### 9.9.3 חינוך ציוני עברי

במהלך השנים הללו הוקמו מספר מוסדות לחינוך ציוני-יהודי בעברית. ביניהם: הגימנסיה הרצליה, בית הספר לאומניות בצלאל ואף הסתדרות המורים.

## 10 היישוב היהודי בארץ בזמן מלחה"ע 1

### 10.1 מדיניות עות'מאנית

בשנות המלחמה נכנס היישוב היהודי למצב של מצוקה ומחסור. השלטון באותה תקופה היה תחת האימפריה העות'מנית, ובפרט תחת מושל מחוז סוריה.

הגורמים למדיניות העות'מנית היו:

- עוינות למיעוטים לאומיים, ובפרט לעולם מרוסיה (רוסיה נלחמה נגד העות'מאנים)
- אנטי ציונות

לכן הוא פעל להגשמת המטרות הבאות:

1. פגיעה בציונות והתנגדות לשאיפה הלאומית היהודית
2. סיפוק צרכי המלחמה על חשבון האזרחים היהודים - החרמה של מזון, אמצעי תובלה, בתים ואף רתימת אזרחים לעבודות כפייה.

#### 10.1.1 דרכי הפעולה של העות'מאנים

בתחום הכלכלי:

1. ניתוק הקשר עם אירופה
2. פגיעה בייצוא
3. סגירת בנקים
4. הטלת מיסים - מס מלחמה והחרמות
5. שימוש בארץ כבסיס צבאי

בתחום האזרחי:

- **ביטול הקפיטולציות** - הקפיטולציות היו זכויות מיוחדות שניתנו לתושבים זרים. המשטר העות'מני ביטל את כולן, ובכך פגע במעמדם של יהודים רבים.
- **אזרחות** - בידי היהודים היצבה בחירה בין עזיבת הארץ לבין קבלת אזרחות עות'מנית - המשמעות - גיוס לצבא התורכי.
- **"הגירוש הגדול"** - ב-1917 הבינו התורכים שההתקדמות הבריטית מסכנת את אחיזתם בארץ. לטענתם הישארות יהודים בדרום עשויה לגרום בגידה ושיתוף פעולה עם הבריטים. כ-5,000 יהודים עברו צפונה, אלפי אנשים נשארו ללא בית ועוד... לאחר כלל האירועים והגזרות האלו מספר היהודים בארץ ירד במעל 35,000.

בתחום הציוני:

- גירוש מנהיגי היישוב - ביניהם דוד בן גוריון, יצחק בן צבי, ד"ר ארתור רופין...
- איסור מכירת קרקעות ליהודים
- איסור פעילות הגנה יהודית
- איסור הצגת סמלים לאומיים יהודים

## 10.1.2 התמודדות - ניל"י

באופן רשמי היישוב היהודי נשאר נייטרלי במלחמה. עם זאת, מספר ארגונים היו בעלי דעה מובהקת.

אחד מהם היה ארגון ניל"י - נצח ישראל לא ישקר.

הם היו הראשונים שהביעו תמיכה ופעלו לעזרת הבריטים, זאת מתוך מחשבה שהיישוב יעדיף יישוב בריטי אוהד מאשר שלטון עות'מאני עויין. הפעילות עזרה לזכות באהדת בריטניה.

בין היתר, ארגון ניל"י, בראשון אהרון אהרונסון, הקים רשת ריגול ואסף מידע מודיעיני, אותו העביר לידי הבריטים הארגון גם פעל כדי להשיג מידע על גירוש יהודי תל אביב במטרה לעורר את דעת הקהל העולמית וכדי להביא תרומות מהגולה לארץ.

חברי היישוב התנגדו לפעילות ארגון ניל"י ורצו בהסגרתם, ואכן מרבית חברי הארגון נתפסו.

## 10.2 הצהרת בלפור

### 10.2.1 רקע

**מכתבי מק"מהון** הבריטים ניסו לשכנע את חוסיין, שריף של מכה, להצטרף למרד נגד העות'מאנים. כמובן שחוסיין רצה תמורה לתמיכתו ובתגובה נשלחה אליו איגרת המציינת כי הבריטים מוכנים להכיר בעצמאות הערבים בשטחים מסוימים. המכתב לא כלל מפות ומשמש כמקביל הערבי להצהרת בלפור.

**הסכמי סייקס פיקו** הסכמו חלוקת טריטוריה בין הבריטים לצרפתים, שכלל חלוקת שטחים ומנדטים למיניהם לאחר מלחמה<sup>1</sup>. נקבע כי בחצי האי ערב תוקם מדינה עצמאית וכי שטחי ארץ ישראל יחולקו בין צרפת לבריטניה. הבריטים לא היו מרוצים ולא עקבו אחר ההסכם.

### 10.2.2 ההצהרה

כזכור לנו, ארגונים ודמויות מסוימות חתרו לקשר טוב עם הבריטים על אף העמדה הנייטרלית של היישוב. אחד מהם היה ד"ר חיים ויצמן, שכבר מתחילת המלחמה ניסה להשיג צ'ארטר. ויצמן ניצל את קשריו בממשל הבריטי במטרה לשכנע את הבריטים שקיים אינטרס להכרה במדינה יהודית.

בשנת 1917 שלח שר החוץ האנגלי - ג'יימס בלפור, מכתב אל הלורד וולטר רוטשילד. מכתב זה נקרא "הצהרת בלפור" ומהווה את הפעם הראשונה שבה אימפריה הצהירה על תמיכתה בהגשמת הרעיון הציוני בא"י.

### תוכן ההרצאה:

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת".

### 10.2.3 בעייתיות בניסוח

ההצהרה מעורפלת ביותר במטרה להתחמק מהתחייבות. מונחים כגון "בית לאומי" הינם מעורפלים ביותר ולא נותנים מידע קונקרטי.

גם ההתייחסות למידת שיתוף הפעולה - "רואה בעין יפה" לא מחייבת פעולה וגבולות הארץ לא מוגדרים בהצהרה.

ההתחייבות לא לפגוע ב-"לא יהודים" גם היא לא ברורה, נשאלת השאלה היא מה היא פגיעה?

#### 10.2.4 אינטרסים בריטיים בשחרור ההרצאה

- שאיפה לשלוט בארץ - הבריטים כמובן רצו לשלוט בארץ, בין היתר בשביל לשלוט בתעלת סואץ והמעבר להודו. בריטניה רצתה להבטיח שליטה בארץ ומכתבי מק מהון סתרו את האג'נדה שלה. לכן היא העדיפה להתחמק מההבטחות שלה ולהבטיח ליהודים חסות.
- השפעה יהודית על הממשל האמריקאי - הבריטים האמינו שליהודי ארה"ב השפעה רבה על המשטר האמריקני. בריטניה הייתה זקוקה לעזרת ארה"ב וקיוותה שההצהרה תטה את אהדתם של יהודי ארה"ב כלפיה.
- חשש מפעולה גרמנית דומה - לבריטים הגיעו שמועות סרק שגרמניה תשחרר הצהרה דומה משלהם, וכך יהודי הארץ יעברו לצדה של גרמניה והמדינות עמן כרתה בריתות.
- תמיכה אישית של בעלי כוח - לוי ג'ורג', ראש ממשלת בריטניה דאז, והשר בלפור, שניהם היו קרובים לויצמן ואהדו את העם היהודי ותרבותו. קשריו של ויצמן עם בריטים משפיעים היוותה גורם אישי לשחרור ההצהרה.

#### 10.2.5 תגובות להצהרה

התומכים היו כמובן היהודים הציונים. מדובר בהכרה ברעיון ובקיום מדינה בשלב מסוים בעתיד. המתנגדים היו הערבים, שראו בה הפרה של מכתבי מק-מהון, והיהודים האנטי-ציונים באירופה, שחששו שהיא תפגע במעמדם החברתי והמדיני ותבליט אותם כזרים.

### 11 השוואה בין התנועה הלאומית היהודית לשאר התנועות

#### 11.1 קווי דמיון

1. הגורמים: מודניזציה, חילון רעיונות ההשכלה והדמוקרטיזציה, התנועה הרומנטית.
  2. מטרות: מאבק לסילוק שלטון הזר, מדינה ריבונית בטריטוריה משותפת.
  3. אופי המנהיגים: מנהיגות על בסיס מושגי יסוד של הלאומיות האירופאית. מנהיג משכיל עם יכולות התבטאות.
  4. דפוסי פעילות:
- (א) הקמת מוסדות ויצירת סמלים: ההסתדרות הציונית, קק"ל ועוד
- (ב) קבלת סיוע חיצוני: כמו היוונים שקיבלו עזרה מאנגליה והאיטלקים שנעזרו בצרפת, גם היהודים הבינו שללא עזרה ממעצמות לא תקום מדינה. פעילות דיפלומטית עזרה לקידום התנועה.

#### 11.2 הבדלים

1. הישענות על הדת - התנועה הציונית נבנתה על כך שהיהודים ראו את עצמם כעם המבוסס על דתו, ולתת לדבר "ספין" מודרני.
2. פיזור טריטוריאלי - היהודים היו מפוזרים בין הרבה מדינות, ללא טריטוריה משותפת ורחוק מארץ ישראל. הפיקוד בראשית הימים לא היה בארץ ישראל ולעתים נשקלה אפילו טריטוריה אחרת כשטח עקב הקושי.
3. פיזור לשוני - פיזור גיאוגרפי גרר גם פיזור לשוני, וליהודים לא הייתה שפה אחידה שהרי העברית לא הייתה מדוברת. החייאת השפה העברית פתרה את הקושי הזה.
4. ריבוי אידיאולוגיות דתיות - היו זרמים רבים ביהדות. חלקם היו ציוניים וחלקם אנטי-ציוניים ולמעשה התנגדו לציונות מבפנים (למשל חרדים).
5. יצירת יהודי חדש והתנתקות מהגולה - כיבוש הקרקע, העבודה והשמירה. יצירת תדמית חדשה לעם.
6. אנטישמיות

## חלק III

# בונים מדינה

## 12 מאבק היישוב היהודי בשלטונות המנדט הבריטי

### 12.1 רקע

בשנת 1922 בריטניה מקבלת מנדט על ארץ ישראל.

כעשרים שנה אחר כך, לקראת מלחמת העולם השנייה (מאי 1939), מוציאה בריטניה את הספר הלבן השלישי - צו הכולל הגבלות, וביניהן הגבלות הקשורות לעלייה.

בתום המלחמה, ולאחר החלפת השלטון הבריטי, הוחלט להמשיך במדיניות הספר הלבן, וזאת על אף בעיית הפליטים היהודים שנוצרה עקב המלחמה (כ-250,000 יהודים שלא יכלו לשוב לביתם).

הדבר עורר אכזבה רבה בקרב היהודים, וגרם לשינוי העמדה של היישוב כלפי הבריטים. הסיבות לכך היו:

- היישוב היהודי ציפה שבריטניה תשנה את מדיניות הספר הלבן לנוכח השואה והצטרפות היישוב למאמץ המלחמתי, אך הדבר לא קרה על אף ההבטחות.
- שר החוץ הבריטי התנגד לעליית הפליטים היהודים לארץ, וטען כי אין קשר בין בעיית הפליטים ובין שאלת ארץ ישראל.
- מלחמת העולם העמיקה את ההכרה בצורך למדינה יהודית. לפיכך הנהגת היישוב הגיעה למסקנה שכדי להשפיע על הבריטים ועל דעת הקהל יש לאחד כוחות במאבק נגדם.

### 12.2 תנועת המרי העברי

הסיבות להקמת תנועת המרי העברי

- איחוד כלל הכוחות במאבק נגד הבריטים ישיג יותר השפעה
- יצירת מסגרת לשיתוף פעולה בין הפלגים ביישוב תחת פיקוד עליון של ההנהגה - הנהגת היישוב רצתה להכפיף תחתיה את שאר הארגונים
- אכזבה מהבריטים בשאלת העקורים
- אכזבה מבריטניה שלא עמדה בהתחייבות מהצהרת בלפור

**תנועת המרי העברי** הייתה מסגרת משותפת לאצ"ל, ללח"י ולהגנה - מטרתה הייתה לפעול במאבק מזוין ללא פגיעות בנפש כנגד הבריטים. התנועה פעלה מאוקטובר 1945 עד יולי 1946.

שלוש המחתרות עבדו יחד בתיאום ובכפוף לוועדת X - שהייתה ממונה על כלל המחתרות.

כל אחד מהארגונים שמר על עצמאותו האידאולוגית, ההנהגתית ועל מדיניות הגיוס, האימונים והשגת הנשק, וכל השוני היה בתכנון הפעולות המשותף.

תנועת המרי עשתה שימוש בכל צורה של התנגדות, וביצעה מספר מצומצם של פעולות סמליות ובעלות חשיבות צבאית ופוליטית, זאת במטרה להפעיל לחץ על הבריטים. השאיפה הייתה להימנע ככל שאפשר מפגיעות בנפש.

פעולותיה של תנועת המרי העברי

- **הפריצה למחנה עתלית:** באוקטובר 1945 פרצה פלוגת פלמ"ח את גדרות מחנה עתלית והוציאה ממנו 200 מעפילים. המעפילים הועברו ליישובים באיזור והיו חילופי אש.
- **ליל הרכבות:** נובמבר 1945 - אירוע שמטרתו לשבש את חופש התנועה של הבריטים בארץ, הפלמ"ח פוצץ כ-153 מקומות שונים.

● **חבלה במתקני רדאר:** בסדני עלי (הרצליה) ובגבעת אולגה. הבריטים השתמשו במתקנים כדי לתצפת על חופי הארץ במטרה לגלות מעפילים.

● **ליל הגשרים:** לילה אחד בו חברי הפלמח פוצצו 11 גשרים שחיברו בין הארץ לבין המדינות השכנות. מטרת הפעולה הייתה למנוע את היכולת של הבריטים להתנייד בין המדינות השכנות. המבצע הגדול ביותר של התנועה - עורר את תגובת הבריטים - **השבת השחורה**

**שבת השחורה** בעקבות ליל הגשרים החליטו הבריטים לעצור את מנהיגי היישוב ובליל שבת ה-29.6.46 החל מבצע שבת השחורה. במסגרת המבצע הוטל עוצר על ערים, מנהיגי היישוב נעצרו, נערכו חיפושים אחר נשק וירו במתנגדים לחיפוש. הצבא הבריטי השתלט על משרדי הסוכנות היהודית בירושלים והחרים מסמכים רבים.

**הפיצוץ במלון המלך דוד** לאחר אירועי השבת השחורה, ובניגוד להחלטת ועדת X, פוצץ האצ"ל חלק ממלון המלך דוד, ששימש כמפקדה בריטית. באירוע נהרגו עשרות בריטים יהודים וערבים. האירוע עורר מחלוקת קשה בקרב היישוב. אירוע זה ושרשרת ההתפתחויות שגרמה לו, גרמה לפירוק תנועת המרי.

**הגורמים לפירוק תנועת המרי:**

- לא הושגו תוצאות - המדיניות הבריטית נשארה זהה
- השבת השחורה ופיצוץ מלון המלך דוד
- נוצר סיכון להחמרה במדיניות הבריטית
- התחזקות המתנגדים למחתרות - יציאה של הציבור נגד הטרור

## 12.3 דרכי המאבק בבריטים

ארגון ההגנה פעל תחת הנהגת היישוב, ואימץ את ההשקפה בדבר חיוניות מאבק הכרוך במינימום של קורבנות לבריטים. בשיטת הפעולה שלו - שיטת **המאבק הצמוד**, פעולות ננקטו בעיקר בתחומים הומניים, ומאבק צבאי נוצר אך ורק בתגובה לבריטים.

- מאבק על ההעפלה
- מאבק להתיישבות - רכישת קרקעות והקמת ישובים יהודיים כדי לקבוע נוכחות יהודית בארץ.

לשית המאבק הזו היו מספר נימוקים:

- גיוס דעת הקהל בעולם - במאבק לא אלים נוצר פחות אנטגוניזם כלפי היישוב, והוא מאפשר ליצור תמיכה בבריטים כדי לתמוך במאבק הצודק של המעפילים. המאבק הזה מדגיש את ההבדל בין העם לבין הצבא הבריטי.
- חשש מתגובת הבריטים - מאבק בעל אופי אלים עלול היה לגרום לתגובה בריטית חריפה שתפגע קשות ביישוב ובכוח המגן שלו. הייתה ציפייה למלחמה אל מול הערבים ולכן יש לשמור על היישוב.

מנגד, ארגוני פורשים נקטו **במאבק הרצוף**.

הנימוקים בעד המאבק הרצוף היו:

- רק מאבק מסוג זה יוביל לסיום המנדט - שיתוף פעולה עם הבריטים לא יעזור
- מאבק רצוף יקשה על בריטניה - תחזוקה, שמירה וניהול של פלשתינה דורשת הרבה כסף וגורמת לביקורת ציבורית בתוך בריטניה.
- הסתמכות על תנועות לאומיות אחרות - "להם זה עבד"

המחלוקת בין הארגונים הייתה אחת אידיאולוגית ומוסרית, ועל בסיס מעשי.

מבחינת אידיאולוגיה - חברי ההגנה רצו לשמור על המוסריות ועל טוהר היישוב היהודי וחשבו שאין לפגוע בבני אדם. מנגד, הארגונים הפורשים האמינו כי כל האמצעים במאבק לעצמאות כשרים.

מבחינה מעשית עמדה שאלת התועלת - איזו מן השיטות תעזור במערכה. לשאלה זו אין תשובה אחת, והיא כוללת שיקולים כגון דעת הקהל העולמית ותגובת בריטניה.

### 12.3.1 מאבק צבאי

דוגמאות למאבק רצוף:

- כלל הפעולות שראינו על תנועת המרי
- הפריצה לכלא עכו - האצ"ל פרץ לכלא עכו, בו הוחזקו חברי המחתרת. 41 אסירים חולצו. בעת הפריצה נתפסו שלושה חברי אצ"ל והדבר גרם לפרשת הסרג'נטים (נקודה הבאה)
- פרשת הסרג'נטים - לאחר תפיסתם של שלושה חברי אצ"ל, חטפה המחתרת שני קצינים בריטיים, ואיימה שתהרוג אותם אם חברי האצ"ל לא ישוחררו. הבריטים תלו את החטופים, וכך עשו גם האצ"ל.

### 12.3.2 העפלה

מיד עם תום מלח"ע 2 התחדשה ההעפלה המאורגנת לישראל. ההעפלה דרך הים הייתה הגדולה והמשמעותית ביותר ותרמה רבות להקמת המדינה בארץ. נוסף על כך ההעפלה ביטאה וחזקה את הקשר בין שאלת א"י לבין בעיית העקורים.

ההעפלה אפשרה:

- לתת מקלט ליהודים פליטי שואה
  - לקשר בין בעיית העקורים לשאלת א"י
  - להגביר את המודעות בעולם לבעיית העקורים - ובכך ליצור ביקורת על מדיניות ההעפלה הבריטית
  - להדגיש את מוסריותה של הציונות ושל הדרישה שלה להביא לארץ יהודים, כקונטרסט לבריטים
  - שיפור דמוגרפי
- בין ינואר ליולי 1946 הגיעו ארצה 11 ספינות מעפילים. תשע מהן נתפסו ונשלחו למחנה המעצר בעתלית. הבריטים עשו כל שביכולתם כדי למנוע את ההעפלה - כולל פנייה למדינות אירופה בבקשה למנוע יציאת ספינות, הטלת מצור על חופי הארץ, הקמת משמר חופים וכו'. קשיים נוספים הקשורים להעפלה היו המחסור במשאבים כספיים ובכלי שיט, והטיפול הנדרש בעולים עד הגעתם לספינות.
- מאוגוסט 1946 הבריטים החלו לגרש את הספינות למחנות מעצר בקפריסין.
- בסוף 1947 השתנה יעדה של ההפעלה ומארגניה ראו בה אמצעי לחיזור הכוח הצבאי של היישוב.

**פרשת אקסודוס** מאבק ההעפלה הגיע לשיאו בפרשת אקסודוס. האונייה יצאה מצרפת ביולי 1947 עם 4500 נוסעים. כאשר האונייה הגיעה למים הטריטוריאליים של א"י, השתלטו עליה הבריטים תוך שימוש באש, והאונייה נגררה לחיפה. הנוסעים נשלחו בסירות בריטיות חזרה לאירופה.

באירופה סירבו המעפילים לרדת אל החוף במשך שלושה שבועות, עד שהורדו ממנה בכוח. הסיפור גרם לזעזוע רב בבריטניה ובעולם ופגע בדעת הקהל העולמית כלפי הבריטים.

**פרשת לה ספציה** כ-1000 מעפילים היו אמורים לצאת מנמל לה-ספציה באיטליה. האיטלקים התנגדו ליציאת הספינה בהשפעת הבריטים. היישוב היהודי קרא להתערבות מנהיגי העולם, ובספינה נפתחה שביתת רעב. לאחר שלושה ימים רוויי מתיחות נכנעה ממשלת בריטניה ואפשרה למעפילים לעלות ארצה.

## 13 העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם

בינואר 1947 החליטה בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם, להלן מספר מניעים להחלטה זו:

- בעיות פנים בבריטניה: בא"י התקיים מאבק בין האצ"ל והלח"י לבין הבריטים. מאבק זה התיש והטריד את שלטון המנדט, ועלה בכסף וחיים של חיילים בריטים. הציבור הבריטי דרש להחזיר הביתה את החיילים מהארץ, שהרי השליטה בה הייתה חסרת תועלת וגרמה למותם של חיילים. גם דעת הקהל בנושא המוסריות של העניין החלה להיות נגד הבריטים.



- כוחו של האו"ם: הבריטים ראו כי היהודים והערבים התנגדו לפתרונות שלהם לבעיה, וכי הצדדים לא הגיעו לפשרה. האו"ם היה צעיר ולכן הבריטים ציפו שהעברת השאלה תגרום להארכת המנדט והרחבת הסמכויות הניתנות בו.
- אי הסכמה עם ארה"ב: שתי המדינות לא הסכימו בגישתן בכל הקשור לבעיית העקורים. בריטניה הייתה תלויה כלכלית בארצות הברית מבחינה כלכלית ומדינית, ומנגד לא רצתה לאפשר את כניסתם של 100 אלף פליטים ע"מ שלא להסתכסך עם הערבים.
- מעמדה של בריטניה במזרח התיכון: מחד, הביקורת הציבורית כלפי בריטניה עודדה הגמשה של מדיניות ההגירה לא"י. מנגד, בריטניה לא רצתה לפגוע בקשריה עם מדינות ערב, בהן היא הייתה תלויה (נפט). העברת השאלה לאו"ם יהווה אי הבעת דעה, ולכן לא יפגע בכלום אלא רק יסיר את האחריות הבריטית מהנושא.

### 13.1 ועדת אונסקו"פ

בשלב הראשון, נערך הדיון באו"ם בשאלת א"י. במהלכו הוחלט על הקמת ועדת אונסקו"פ, הכללה נציגים מ-11 מדינות ששיקפו את כלל הגושים שנוצרו בקשור להחלטה. הוועדה חקרה את בעיית ארץ ישראל ואת בעיית הפליטים באירופה במטרה למצוא לאלו פתרון. חברי הוועדה ביקרו במחנות העקורים, הקשיבו לעדויות ניצולי השואה וסיירו בארץ ישראל. הם שוחחו עם קצינים ופקידים בריטים, ועם בעלי השפעה בהנהגה היהודית. לאחר מכן, פרסמה הוועדה את מסקנותיה:

- יש לסיים את המנדט הבריטי
  - ארץ ישראל תחולק לשתי מדינות. המדינה היהודית תתפרש על 62% משטח הארץ. (תוך כדי פירוט של חלוקת השטחים)
  - בין המדינות יהיה שיתוף פעולה כלכלי ומטבע אחיד
  - ירושלים תהיה בשטח בינ"ל
  - בשתי המדינות יהיה משטר דמוקרטי וזכויות למיעוטים
- התנועה היהודית פעלה רבות כדי לגרום לאישור ההצעה.

### 13.2 כ"ט בנובמבר

לבסוף, ההצעה עלתה לאישור בהצבעה בכ"ט בנובמבר. נקבע כי תוקם מדינה יהודית על 55% משטח א"י, ירושלים תהיה בינ"ל וכו'. החלטה 181 של העצרת הכללית של האו"ם



### 13.2.1 דעת ברה"מ

ערב הקמת וועדת אונסקופ, אנדרי גרומיקו, נציג ברה"מ באו"ם, נשא נאום בו הביע את תמיכת ברה"מ בהקמת מדינה דו לאומית / שתי מדינות בא"י כפתרון לבעיית א"י. הסיבות לתמיכה היו:

- **השפעת המלחמה הקרה** - המלחמה הקרה השררה בין מזרח למערב, הייתה מלחמה אידיאולוגית. ברה"מ נקטה במדיניות שמטרתה לחסום את השפעת ארצות הברית והמערב על מדינות מזרח אירופה. ארצות הברית רצתה בדבר ההפוך, וניסתה למנוע את התפשטות הקומוניזם.
- כל אחת מהמעצמות ניסתה להגדיל את ההשפעה שלה ולמצוא כמה שיותר בעלי ברית. בין היתר הדבר תקף למזרח התיכון, שהיה נתון בשליטה מערבית דאז. ברה"מ האמינה שאם תתמוך במדינה היהודית היא תחליש את מעמדן של צרפת ובריטניה במזרח התיכון, ותגרום לפילוג במדינות המערב (בריטניה תצביע נגד, ארה"ב בעד). בנוסף כך היא תשיג בעלת ברית חדשה - המדינה היהודית החדשה, ותוכל להרוויח מאוצרות הטבע באזור.
- **סבלם של היהודים וקשרם לא"י**: גרומיקו הציג את עמדת ברה"מ ואע"ן לזכותם של היהודים למדינה עצמאית משלוש סיבות:

- סבלם של היהודים בשואה
- מצוקת העקורים
- הקשר ההיסטורי של היהודים לארץ ישראל

- **חיזוק המעמד הבינ"ל**: הבעת התמיכה הציגה את ברית המועצות כמעצמה התומכת בעמים מדוכאים, ורצתה להראות כי היא מקבלת על עצמה את סמכויות האו"ם וכי היא מוכנה לשתף פעולה עם החלטותיו.

### 13.2.2 דעת ארצות הברית

בממשל האמריקאי היו חילוקי דעות בנושא ההצבעה. רוב הממשל היה נגד ההצבעה, וזו הייתה דעתה הרשמית של ארה"ב. מנגד, הנשיא טרומן תמך בהצבעה. לבסוף ארה"ב הצביעה בעד.

- **המלחמה הקרה**: חוסר רצון להפקיר את המזרח התיכון להשפעת ברה"מ, ראה את הסעיף על ברה"מ והמלחמה הקרה למעלה.
- **שיקולים פוליטיים**: זו הייתה שנת בחירות בארה"ב, וטרומן האמין שתמיכה ביהודים תעניק לו את קולות יהודי ארה"ב.

- שיקולי תדמית: האמריקאים ידעו שברה"מ תצביע בעד ולא רצו שתיווצר להם תדמית שלילית, במיוחד מכיוון שארה"ב לא סייעה ישירות ליהודי השואה.

### 13.3 תגובות היהודים והערבים להחלטה

#### 13.3.1 תגובת היהודים

היישוב היהודי הגיב להחלטות בשמחה רבה. עם זאת ראשי היישוב ידעו כי היישוב עומד בפני מלחמה קשה, וכי יש בתכנית מספר בעיות:

- מובלעות - ישובים יהודים בתוך המדינה הערבית ולהפך
- קושי כלכלי - ניתוק של מפעל האשלג בים המלח ותחנת הכוח בנהריים מהמדינה היהודית
- גבולות צרים ומפותלים
- למרות שרוב השטח היה יהודי, אחוזים רבים מהשטח היהודי כלל את הנגב
- ירושלים לא בשליטה יהודית

היתרונות היו:

- סיום המנדט
- ביטוי להכרה בין"ל בזכות למדינה יהודית בא"י - הגשמת המטרה של התנועה הציונית
- אפשרות להעלאה המונית של פליטים לארץ
- רוב מקורות המים, העמקים וחופי הים היו בשטח המדינה היהודית

#### 13.3.2 תגובת הערבים

**הפלסטינים** הכריזו על מאבק בכוח לביטול ההחלטה. הוכרזה שביתה של 3 ימים ולאחריה החלה מלחמת העצמאות.

**מדינות ערב** גם הכריזו על מאבק בכוח, עוד טרום ההצבעה הודיעה הליגה הערבית שאישורה יגרור מאבק. לאחר האישור נאסף צבא מתנדבים שיישלח לארץ ישראל. היהודים במדינות ערב הפכו לאמצעי פוליטי ותנאי המחיה שלהם הורעו.

## 14 מלחמת העצמאות

### 14.1 רקע

הייחוד של מלחמת העצמאות נטוע בהיותה מלחמה קיומית של היישוב היהודי ושל מדינת ישראל. מטרת המלחמה מתחלקת לשני חלקים - בתחילה היא הייתה להבטיח את מימוש החלטת האו"ם והקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. בשלב השני מטרת המלחמה הייתה לשמר את המדינה החדשה ולהגן עליה מהכוחות של מדינות ערב.

## 14.2 מאפייני המלחמה

### • חלוקת המלחמה לשני שלבים:

– 14.5.48 – 30.11.47 - מלחמה בין ערביי הארץ שסירבו לקבל את רעיון החלוקה וביקשו למנוע את הקמת המדינה היהודית, לבין היישוב היהודי המבקש לממש את החלטת האו"ם ולהקים מדינה. בשלב זה המנדט הבריטי עדיין נוכח

– 15.5.48 עד תום המלחמה - מלחמה בין מדינת ישראל הצעירה המתמודדת עם האיום הקיומי לבין מדינות ערב המסרבות לקבל את תכנית החלוקה

### • היעדר הבחנה בין חזית לעורף:

מיקומם של ישובים יהודיים על הגבול, קיום ערים מעורבות ובכלל הקרבה הפיזית בין שני העמים יצרה מאיצות בה לא הייתה אבחנה בין חזית לעורף, ושבה גם לאזרחים היה צורך בכושר הישרדות.

### • נקודת פתיחה רעה לצד היהודי:

הקמת מדינה ומוסדות שלטון תוך כדי הלחימה, הקמת הצבא, פירוק המחנות, קליטת עולים, בעיות כלכליות ועוד

### • ניצחון יהודי במחיר כבד:

המלחמה הקשה בתולדות ישראל. 6000 הרוגים ומתוכם 1500 אזרחים. מעל 12 אלף פצועים וכו'

### • המקום המרכזי של המלחמה בהתפתחות הסכסוך הישראלי-פלסטיני:

קביעת גבולות המדינה ובעיית הפליטים הפלסטינים הם מבין הנושאים המרכזיים בסכסוך.

## 14.3 תקופה ראשונה

### 14.3.1 יחסי הכוחות

#### הכוח הערבי

### • כוח לוחם של כ-12 אלף איש. למשל:

– כוחו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני מירושלים

– כוחו של חסן סלמה מאזור יפרימלה-לוד

### • צבא ההצלה - צבא מתנדבים של הליגה הערבית שהגיע לארץ בינו' 1948

### • חיילי הלגיון הערבי - צבא עבר הירדן. הוקם, אומן וצוייד על ידי הבריטים ונחשב לכוח הערבי החזק ביותר

#### הכוח היהודי

### • שלוש המחנות:

– ההגנה + הפלמ"ח - 50 אלף

– האצ"ל - 3000

– הלח"י - 300

### • גיוס/מתנדבי חוץ לארץ - חיילים ששירתו במלחה"ע 2 ושובצו בתפקידי פיקוד בחילות האויר והים

### • הגדנ"ע - מסגרת קדם גיוס, צעירים מהגדנ"ע התנדבו לפלמ"ח ולחיל השדה של ההגנה

עד סוף מאי 1948 חיילים היו מתנדבים, משם ואילך הוקם צה"ל והחל גיוס החובה.

כוחו של היישוב - ארגון המפקדה של ההגנה, ששלטה ברכש והפעילה מערכות גיוס, אפשרה ליישוב להתארגן ולחלק את הכוחות במלחמה. ההגנה חולקה לחטיבות, וכל אחת מהן הייתה אחראית על אזור אחר. המוסדות הלאומיים וההרוב המוחלט של הכוח המגן הקשיב להנחיות ההגנה ולכן היישוב היהודי יכול להתארגן בקלות יחסית

### 14.3.2 מאפייני ומוקדי הלחימה

מלחמה בדרכים הערבים פעלו על מנת למנוע מעבר בדרכים הראשיות כדי לבודד יישובים. הפגיעה בדרכים ובתשתיות הקשתה על היישוב. הפתרון העיקרי לבעיה זו היה שיירות ממוגנות שעברו בליווי חברי הגנה חמושים, שהסתירו את נשקם כדי לא להיעצר על ידי הבריטים.

מלחמה בערים המעורבות בכלל הערים המעורבות דוגמת יפו, חיפה וירושלים, החלו מעשי טרור נגד יהודים. בתגובה נקטו לעתים המחתרות היהודיות במעשי טרור גם הן. עיקר הטרור היה בירושלים וחיפה, ודוגמא בולטת היא פיצוץ מכוניות תופת ברחוב בן יהודה בירושלים, בו נהרגו 50 איש.

ירושלים הנצורה מאמץ רב התרכז בדרך לירושלים. הדרכים היו חסומות והעברת השיירות הייתה בעייתית ביותר.

ההגנה על יישובים מבודדים מהצד היהודי הותקפו יישובים מבודדים שסביבם והיו כפרים ערביים עוינים (לדוגמא, למשל כפר אוריה וגוש עציון במרחב ירושלים, ומושב נבטים בנגב). כל ההתקפות נהדפו על ידי ההגנה ואף יישוב יהודי לא נפל

מגננה כפי שניתן לראות, בשלב זה של המלחמה היישוב היהודי בעיקר מגן ואינו מתקיף באופן אקטיבי.

דוגמא מייצגת - שיירת הלי"ה קבוצה של 35 חברי הגנה שיצאה מירושלים לגוש עציון במטרה לסייע ליהודים שם. בניגוד לשאר השיירות, הם יצאו ברגל בלילה לכפר עציון, ובדרך נקלעו לקרב ריות מול ערבים עד שכולם נהרגו.

### 14.3.3 סיכום תקופה ראשונה

- אבדות רבות ליישוב היהודי - 1100 הרוגים
- קושי רב עבור היישוב היהודי - יכולות הגנה עצמות מוטלות בספק
- אזורים רבים מנותקים ובמצור
- אסטרטגיית התגוננות ללא דגש על התקפה - תוצאה של המחסור בנשק והנוכחות הבריטית

## 14.4 תקופה שנייה ותכנית ד'

תכנית ד' סימלה את תחילת התקופה השנייה, ושינוי במדיניות היישוב היהודי - מעבר מהגנה להתקפה. הכוחות של היישוב נותבו ליעדים ספיציפיים והמעבר מאסטרטגיה הגנתית להתקפית עזר ליהודים להכריע את השלב הראשון של המלחמה.

### 14.4.1 מטרות התכנית (= הישגיה)

- השתלטות על השטחים שנקבעו בתכנית החלוקה ועל הערים המעורבות
- כיבוש נקודות שליטה מרכזיות ודרכים כדי לאפשר תנועה חופשית
- השתלטות על תחנות משטרה
- יצירת רצף טריטוריאלי יהודי

#### 14.4.2 דרכי הפעולה

- ביצור היישובים היהודיים
- תפיסת מוצבים החולשים על דרכי הגישה של האויב, פיצוץ גשרים וכו'
- פינוי כפרים ערבים שקרובים ליישובים יהודיים
- התבססות בערים המעורבות
- הטלת מצור על ערים ערביות
- פעולות כיבוש בשטח האויב

#### 14.4.3 תוצאות התכנית

תכנית ד' משנה את המצב על אף המיעוט בלוחמים ובציוד צבאי. התכנית הייתה מאוד מפורטת ומסודרת, השלמת המבצעים של התכנית אפשרה ליישוב ליצור רצף טריטוריאלי נרחב. לקראת סוף התקופה צבא ירדן הגיע ליהודה ושומרון. מאפיין בולט ביותר של התקופה הוא בריחה המונית של אוכלוסייה ערבית, וזאת בתמיכת ההנהגה המקומית ומדינות ערב. כ-650,000 ערבים הפכו לפליטים, חלק נמלטו מרצונם, וחלק גורשו.

#### 14.4.4 אירוע מייצג - מבצע נחשון

המבצע ההתקפי הגדול ביותר. מטרתו הייתה פריצת הדרך לירושלים ובעזרת הכוח של חטיבה שלמה הוא הצליח, מוצב הקסטל נכבש, והדרך לירושלים אכן נפרצה. מבצע נחשון סימן את המעבר מהגנה להתקפה יזומה.

### 14.5 סיכום השלב הראשון של המלחמה

#### בצד הערבי:

- בתקופה הראשונה נהנו מעליונות מבצעית, עד תחילת תכנית ד'
- הישג - ניצלו את יתרונם הגיאוגרפי תוך שימוש בהרים
- הישג - ניתוק ובידוד יישובים יהודיים
- הישג - מצור על ירושלים
- קושי - תחילת הקץ - אפריל 1948.
- קושי - התפתחות בעיית הפליטים שברחו מבתיהם

#### הישוב היהודי:

- קושי - מצב קשה עד אפריל 48 - בעיקר פעילות הגנתית על יישובים ובדרכים
- קושי - ירושלים תחת מצור ערבי
- הישג - יתרון מדיני וארגוני - מוסדות שלטון, כוח מאורגן ועליונות טכנולוגית
- הישג - יכולת עמידה של העורף.

## 14.6 תקופה שלישית

הצלחת תכנית ד' הגבירה את החשש במדינות ערב שהיהודים יקימו מדינה יהודית עוד לפני תום המנדט. כדי למנוע זאת פלשו לארץ חמישה מצבאות מדינות ערב:

- הצבא המצרי
- הלגיון הערבי של ממלכת ירדן
- הצבא העיראקי
- הצבא הסורי
- הצבא הלבנוני

מדינת ישראל הותקפה מכל כיוון (פרט למערב - יש שם ים), והתבססה על מלחמת בזק וניתוק הישוב היהודי מהים - מניעת אספקה.

### 14.6.1 היעדים

**מדינות ערב:**

- ביטול תכנית החלוקה ומניעת הקמת מדינת ישראל
- התגייסות לעזרת הפלסטינים
- שאיפה להתרחבות טריטוריאלית:  
ירדן שאפה לספח שטחים בעבר הירדן ואת ירושלים הערבית, סוריה רצתה לספח חלק מהגליל ומצרים רצתה לספח את הנגב עד ירושלים.
- שיקולים פוליטיים פנימיים:  
העלאת היוקרה בקרב הציבור, ובלימת כניסת פליטים פלסטינים למדינות ערב

**מדינת ישראל:**

- שמירה על קיום מדינת ישראל הצעירה
- הבטחת שליטה בשטחי תכנית החלוקה
- שאיפה להתרחבות טריטוריאלית והשגת רצף טריטוריאלי מצפון הארץ ועד הדרום

### 14.6.2 יחסי הכוחות

מספר החיילים בין הצדדים קרובים. עם זאת למדינות ערב היה יתרון באימונים, בנשק, בהרכב החיילות ובמשאבים. חשוב גם לציין כי צבאות ערב רק הצטרפו למלחמה, וכי הלוחמים הישראלים היו במלחמה כבר כשנה.

**מדינות ערב**

**נקודות חוזקה**

- חמישה צבאות + יחידות צבאיות מסייעות של ערב הסעודית, תימן וסודן
- לשלושה מן הצבאות היו חיילות אוויר, לשניים היו גם יחידות שריון, ולכולם היו תותחי שדה חדשים

## נקודות חולשה

- פיצול ותחרות בין המדינות - ניגוד אינטרסים
- הידר פיקוד עליון - כל צבא לעצמו
- מוטיבציה נמוכה בקרב החיילים - זאת לא מלחמה קיומית

## מדינת ישראל

## נקודות חולשה

- הצורך להתגונן מפלישות ישר לאחר הקמת המדינה
- עייפות, בעיות כלכליות וקושי לוגיסטי לאחר חצי שנה של מלחמה
- רבים מן הלוחמים היו חסרי נסיון, ועם קשיי שפה והתאקלמות בארץ

## נקודות חוזקה

- לצה"ל היה פיקוד מרכזי יחיד ויעיל
- אספקת נשק והברחות למיניהן ממזרח אירופה
- מוטיבציה גבוהה - מלחמת קיום

### 14.6.3 סיכום התקופה + דוגמא מייצגת - דגניה א'

לאחר חודש של תקיפת צבאות ערב, ניתן היה לראות כי הוא היה החודש הקשה ביותר של המלחמה. כל הארץ הייתה חזית וכ-1200 נהרגו - מתוכם 300 אזרחים. עם זאת, בתום החודש הזה הצליחו לעצור את הפלישה, ומשם צבאות ערב לא התקדמו עוד.

**דגניה א'** בצפון הארץ התקדמו הסורים לעבר קיבוצי עמק הירדן. לאחר מספר קרבות קשים הכוחות המגנים נסוגו לדגניה א'. הסורים תקפו את הקיבוץ בירי ארטילרי וכוח שריון שכלל 4 טנקים. לעזרת דגניה עמדו שני תותחים, ובעזרתם ובעזרת בקבוקי מולוטוב לומי דגניה הצליחו להדוף את הסורים.

## 14.7 תקופה רביעית

לאחר תקופה קשה של קרבות בלימה הציבה לעצמה ישראל למטרה להדוף את צבאות ערב ולשחרר את השטחים שנועדו לה על פי תכנית החלוקה. עם הזמן המלחמה הורחבה ונכבשו עוד אזורים במטרה ליצור רצף טריטוריאלי. בתקופה זו צה"ל הצליח ליטול יוזמה התקפית ולהכניע את מדינות ערב בכל החזיתות עד תום המלחמה. היא כללה שתי הפוגות על פי החלטת האו"ם. בין שתיהן התרחשו קרבות "10 הימים" בהם היוזמה עברה לידי צה"ל. בזמן ההפוגה השנייה יזם צה"ל מספר מבצעים צבאיים גדולים שנמשכו מספר ימים כל אחד, השתלט על שטחים נרחבים בגליל בנגב ובערבה במטרה לקבוע עובדות בשטח. שלב זה של המלחמה התאפיין בפסקי זמן ארוכים ושילוב בין העימות הצבאי למאבקים של ישראל בזירה המדינית.

### 14.7.1 דוגמא מייצגת - מבצע עיבדה

המבצע שסיים את המלחמה - 10.3.1949 - 5. המבצע הופנה כלפי ירדן, לאחר שהתברר שהיא אינה מוכנה לוותר על שליטה בנגב הדרומי וסירבה להמשיך בדיונים עד שישראל תכיר בדרישות.

במסע מהיר וללא קורבנות נכבשו הערבה ואילת. חטיבת הנגב הניפה את דגל הדיו שקבע את בעלות מדינת ישראל על הנמל הדרומי בארץ. במבצע זה נכבשו גם עין גדי ומצדה, ובכלל דרום ים המלך. סיומו של מבצע עיבדה הביא לחידוש המו"מ בין ירדן לישראל ולקביעת האזור כולו כשייך לישראל.



## 14.8 הדרוזים והצ'רקסים במלחמה

הדרוזים חיים בעיקר בסוריה, לבנון וצפון ישראל (בכרמל ובגליל). המקום הקדוש של שלהם הוא קבר הנביא שועייב הסמוך לטבריה. הצ'רקסים בארץ חיים בעיקר בשני כפרים בגליל. לאורך תקופת המנדט שתי הקהילות שיתפו פעולה עם היהודים פעמים רבות.

מלחמת העצמאות הייתה אירוע מרכזי בדרכם של הדרוזים והצ'רקסים לתמוך במדינת ישראל, במאבק על עצמאותה ולהיותם חלק ממנה.

### 14.8.1 הדרוזים במלחמת העצמאות

מתחילת המלחמה היו נתונים ללחצים מנוגדים מצד היישוב הערבי והיהודי - כל אחד מהצדדים רצה לצרף את הדרוזים אליו.

נכבדים מכפרים מעורבים של דרוזים וערבים נטו להתקרב ליהודים, בעקבותיהם הלכו גם תושבי הכפרים הסמוכים לחיפה ולאזור ההתיישבות היהודית בגליל המערבי.

מנגד, הכפרים הדרוזים בעומק השטח הערבי היו הרבה יותר זהירים ביחסיהם עם היהודים.

הדרוזים שבארצות השכנות היו מפולגים ביניהם ולא נקטו עמדה ברורה. נכבדים מארצות אלו הטיפו לנייטרליות.

הפעילים היהודים בשטח פעלו כדי למנוע מהדרוזים להצטרף לערבים המקומיים. אסיפת נכבדים מכל כפרי העדה שהתכנסה בתחילת המלחמה הסתייגה מהשתתפות הדרוזים במהומות הערביות.

ביולי 1948 התגייסה קבוצת דרוזים מעוספיה, דלית אל-כרמל וסוריה לשירות בצה"ל. הם סופחו כפלוגה דרוזית לחטיבה 9 - "עודד", שלחמה בצפון מערב הארץ. פלוגה זו היוותה בסיס ליחידת המיעוטים.

### 14.8.2 הצ'רקסים במלחמת העצמאות

בתחילת מלחמת העצמאות לחצו הערבים על תושבי כפר כמא הצ'רקסים לסייע להם במלחמה. הצ'רקסים סירבו ושמרו על קשר עם ההגנה.

תושבי הכפר שיתפו פעולה עם ההגנה והצטרפו בהמשך לצה"ל כפלוגה נפרדת. שירתו במבצעי "דקל" ו-"חירם".

### 14.8.3 יחידת המיעוטים

ליכדה את הדרוזים והצ'רקסים שפעלו במלחמה - בהמשך גם חיילים בדואים הצטרפו.

משימותיה של יחידת המיעוטים היו בעיקר בביטחון השוטף. בשנות החמישים התעוררה מחלוקת בנושא המשך קיום היחידה, לבסוף היא נשארה קיימת ואף ניתן אישור להגדלתה. עם הזמן, היחידה הפכה לגדוד "חרב"

## 15 הקמת צה"ל ופירוק המחתרות

עם הקמת המדינה - בתחילת התקופה השלישית של מלחמת העצמאות - פלשו חמישה צבאות של מדינות ערב לארץ ישראל.

כשבועיים לאחר הכרזת העצמאות החליטה הממשלה הזמנית על הקמת צה"ל. בחירת השם מדגישה את היותו של הצבא המשך של ארגון ההגנה, שבתורו מדגיש את היות הארגון מגן ולא תוקפני. עם הזמן סופחו כוחות כלל המחתרות לצה"ל.

### 15.1 פירוק המחתרות ומטה הפלמ"ח

השיקולים לפירוק המחתרות:

- עקרון הממלכתיות - הקמת צבא אחד מאורגן וממלכתי עם דרגות, היררכיה ומטה כללי. הקמת צה"ל התבססה על העקרון כי במדינה יהיה צבא אחד, ובהחלטת הממשלה נקבע שאסור להקים או לקיים כל כוח מזויין/מסגרת בטחונית מחוץ לצה"ל, ובמיוחד לא מסגרת שקשורה לתנועה פוליטית כלשהי.

- עקרון הריבונות - כל פעילות בטחונית חייבת להיות כפופה להחלטות הממשלה.
- גיוס חובה - הקמת צבא אפשרה לעבור לגיוס חובה והגדלת הכוח הצבאי.
- מניעת התחזקות המחזרות כ- "צבאות פרטיים".

האצ"ל והלח"י נדרשו להפסיק את קיומם הנפרד ולהצטרף לצה"ל, והתחייבו לכך בהסכמים עם הממשלה הזמנית. לוחמי הלח"י שולבו ביחידות ולוחמי האצ"ל הצטרפו כגדודים שלמים לצה"ל (בהנהגת אנשי צה"ל). קושי מרכזי בפירוק היה שמירת העצמאות היחסית של הגדודים האלה משאר צה"ל. בנוסף היחס הקשה בין ההגנה לבין שאר המחזרות גרם למתיחות ביניהן - שהגיעה לנקודת שבירה ב-"פרשת אלטלנה".

#### החשיבות להקמת צה"ל זמן קצר לאחר הקמת המדינה והפלישה לארץ:

- הפלישה חייבה את המדינה לנהל מלחמה על פי קו מוסכם - ללא מחלוקת בין כמה מחזרות
- ריכוז כל ענייני הביטחון בידי המדינה - ולא בידי מפלגות פוליטיות או כצבא פרטי
- אפשרות למעבר לגיוס חובה

**פירוק מטה הפלמ"ח** בספטמבר 1948 הורה בן גוריון על פירוק מטה הפלמ"ח. ארגון זה היה בנוי מיחידות עלית של ההגנה ולאחר מכן של צה"ל, והוא שמר על מנגנון גיוס עצמאי ומפקדה עצמאית משלו. מספר שיקולים להחלטה היו:

- **איחוד השורות למסגרת אחת ויחידה** - רצון לאיחוד תחת מסגרת יחידה. מניעת אפשרות קיום של זרוע הפועלת בנפרד משאר הצבא, ושמפקדיה היו בעלי אידיאולוגיה הומוגנית (שמאל ציוני - מפ"ם). חשש מההשפעות הפוליטיות של קיום מטה נפרד לפלמ"ח.
- **חוסר אמון בפלמ"ח** - בן גוריון איבד את אמונו במטה הפלמ"ח משתי סיבות עיקריות. ראשית - הוראת מטה הפלמ"ח לאנשיו מספר ימים לפני הכרזת העצמאות לקיים רק פעולות שאושרו על ידי המטה (מבלי להתחשב בהחלטות הממשלה). שנית - הסירוב של חיילי הפלמ"ח להצטרף לחיל הים של צה"ל.

#### השלכות הפירוק:

- **פגיעה קשה ברמה המבצעית של צה"ל** - כאות מחאה, רבים פרשו כמה ממפקדי הפלמ"ח מצה"ל וסירבו לשרת בו - על אף שהמלחמה הייתה בעיצומה.
- **בנייתו של צה"ל** - השלמת תהליך בנייתו של צה"ל כצבא יחיד, וכגוף ממלכתי שאמור להיות אפוליטי, הייתה לא פשוטה.
- **קושי לבטל מסגרות עצמאיות וקבלת מרות לאומית** - לאחר עשור של משקעים וריבנות בין הארגונים.
- **ביצוע ההחלטה היה צריך להיעשות "על המקום" ובאופן מיידי.**
- **בהחלטות ובהסכם שנכתב לא נקבעו הסנקציות למי שלא ישתף פעולה.**
- **ההוראה לפירוק מטה הפלמ"ח עוררה טענות קשות נגד בן-גוריון** - אשר במרכזן עמדה הטענה שהשיקולים שלו פוליטיים.

## 16 הסכמי שביתת הנשק

ההישגים הצבאיים של ישראל והלחץ הבינ"ל אילצו את מדינות ערב להיכנס למו"מ על הסדרי שביתת נשק. השיחות להסדר שביתת הנשק החלו בינואר 1949 והתנהלו באי רודוס. הסכמי שביתת הנשק ציינו את סיומה הרשמי של מלחמת העצמאות וכללו הסדרים בנוגע לסימון גבולות, איזורים מפורזים, הסגת כוחות, איסור ירי מעבר לגבול ועוד...

בעקבות ההסכמים נקבעו גבולות מדינת ישראל - הגבול סומן בירוק על מפות ההסכם ולכן הוא מכונה בשם "הקו הירוק".